

Tallinna Ülikool
Digitehnoloogiaste Instituut

Marilin Siimer

Raamat Eesti kujutavas kunstis.

Maal, skulptuur, graafika

Magistritöö

Juhendaja dotsent Tiiu Reimo

Tallinn 2016

AUTORIDEKLARATSIOON

Deklareerin, et käesolev magistritöö on minu iseseisva töö tulemus.

Esitatud materjalide põhjal ei ole varem akadeemilist kraadi kaitstud.

Töös kasutatud kõik teiste autorite materjalid on varustatud vastavate viidetega.

Töö valmis dotsent Tiiu Reimo juhendamisel

23.05.2016 a.

Töö autor

..... allkiri

Töö vastab magistritööle esitatavatele nõuetele.

Lubatud kaitsmisele.

“.....”2016 a.

Juhendaja

..... allkiri

LIHTLITSENTS LÕPUTÖÖ REPRODUTSEERIMISEKS JA LÕPUTÖÖ ÜLDSUSELE KÄTTESAADAVAKS TEGEMISEKS

Mina Marilin Siimer (sünnikuupäev: 23.04.1985)

1. annan Tallinna Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Raamat Eesti kujutavas kunstis. Maal, skulptuur, graafika

mille juhendaja on dotsent Tiiu Reimo,

säilitamiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu repositooriumis.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tallinnas, 23.05.2016

(digitaalne) allkiri ja kuupäev

SUMMARY

The master thesis „Book in Estonian Art : painting, sculpture and graphics“ is written in Estonian and consists of 102 pages. The paper includes 21 figures, 1 table and 1 appendice. The list of literature consists of 30 pieces including books, articles and webpages.

Subject(s): BOOKS, BOOK SCIENCE, ART, ART HISTORY, ARTEFACTS, INFORMATION LEVELS, FUNCTIONAL POPERTIES, SYMBOLS, MEANINGS.

Books are very familiar objects and can be found everywhere: representations of books can be found in pictures, in architecture, in sculpture and in different symbols. Association with books lends people an air of knowledge. Many great artists have been engaged in illustrating the books. The development of Estonian book illustration has been studied by Rein Loodus, but nobody had yet turned an interest to works of art that depict books.

The aim of the thesis was to find out Estonian works of art in which an image of a book or books is depicted. In order to fullfil the task, the following research questions were set up:

- Which Estonian works of art depict books?
- In which types of art images of books are most often depicted?
- At which period of time depicting books in Estonian art objects was the most intensive?
- Which kind of information mediate images of books in works of art?

The theoretical basis to the thesis is based on socio-historical approaches to the role of book publishing and distribution in the society and understanding of books as information carriers containing different levels of information. Book historians see books as communicative artefacts. The Dutsch museologist Peter van Mensch differentiated four levels or functions in artefacts as information carriers. On the basis of his model Estonian preservation scientist Kurmo Konsa has elaborated the three-level model of artefacts' information structure. The art historians focus mainly on

studying symbols and meanings. In analysis of Estonian works of art containing books, the author has tried to bring these two approaches together.

The empirical study was based on data about works of art retrieved from the Estonian museum information system MuIS, found in the digital collection of the Art Museum of Estonia and the Niguliste Museum`s interactive project Rode Altarpiece in Close-up. The additional data was found also from art publications and visits to art exhibitions. The database is not complete as describing the works of art in the museum information system is still going on and the data about all museum objects is not yet available.

In order to answer the research questions a database of Estonian works of art depicting books was created. The database includes 181 pieces of paintings, sculptures and graphics. The results of the statistical analysis demonstrate that books have been most often represented in paintings (106 works), in sculptures (44 works) and graphics (31 pieces) the works depicting books are much fewer. The analysis by periods of time when the works of art were created demonstrated that the biggest number of paintings and graphics with images of books derive from the 20th century whereas the biggest number of sculptures origin from the 15th century.

The analysis of meanings was performed on the basis of multi-level information structure models by Mensch and Konsa. The analysis was performed following the different types of the functional information level and represent the interpretation of the author. The result of the analysis showed that every piece of art registered in the database could be matched with some level of functional information and distinctions between functional information types depend in a large scale on subjective interpretation of art.

SISUKORD

SUMMARY	4
SISUKORD.....	6
LÜHENDITE LOETELU	8
SISSEJUHATUS	9
1. UURIMISKIRJANDUSE ÜLEVAADE	12
1.1. Raamatuteaduse mõiste käsitlused.....	12
1.2. Raamat kui asi.....	14
1.3. Raamat kunstis	17
2. UURIMISTÖÖ METOODIKA	23
2.1. Uurimiskirjanduse otsingu meetoodika	23
2.2. Andmekogu koostamine	25
2.3. Andmekogu analüüs.....	27
2.4. Uurimuse riskikohad	28
3. RAAMAT EESTI KUJUTAVAS KUNSTIS	30
3.1. Kunstiteoste statistiline analüüs	30
3.1.1. Kunstiteoste leidumine allikate järgi	30
3.1.2. Kunstiteoste arv kunstiliikide kaupa.....	31
3.1.3. Kunstiteoste muuseumikogudesse kuulumine	32
3.1.4. Kunstiteoste jaotumine ajateljel	34
3.2. Kunstiteoste tähenduslik analüüs	35
3.2.1. Raamatud kui esteetilist tähendust kandvad objektid kunstiteostes	35

3.2.2. Raamatud kui sümbolset tähendust kandvad objektid kunstiteostes	38
3.2.3. Raamatud kui kommunikatiivset ja väärtuselist tähendust kandvad objektid kunstiteostes	39
3.2.4. Raamatud kui metafüüsilist tähendust kandvad objektid kunstiteostes	44
3.3. UURINGU TULEMUSTE VÕRDLUS TEOREETILISTE SEISUKOHTADEGA	48
KOKKUVÕTE	51
KASUTATUD KIRJANDUS	54
LISAD	57
Lisa 1. Andmekogu Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes (irdlisana mälu pulgal)	57

LÜHENDITE LOETELU

DrKM- Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum

DSpace- Tartu Ülikooli repositoorium

EKM- Eesti Kunstimuuseum

ESTER- Eesti raamatukogude ühiskataloog

ETERA- Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu digitaalraamatukogu

ETMM- Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum

MuIS- Eesti muuseumide infosüsteem

ISE- Eesti artiklite andmebaas

TKM- Tartu Kunstimuuseum

TLM- Tallinna Linnamuuseum

TÜKM- Tartu Ülikooli kunstimuuseum

SISSEJUHATUS

Raamatut on läbi aegade vaadeldud kui infokandjat, kui kommunikatiivset vahendit, millest otsitakse teadmisi, tarkust ja informatsiooni või nauditakse sõnamaagiat ja elatakse kaasa ilukirjanduslike tegelaste eludele. Raamatuteaduslikud käsitlused vaatavad raamatuga seotud protsesse, keskendudes raamatu valmistamisele ja levitamisele ning sellega seotud institutsioonidele (Robert Darton, 2002

) või iseloomustavad neid raamatu eluringist lähtuvalt (Thomas E. Adams ja Nicolas Baker, 1993).

Vähem, kui üldse, on raamat olnud uurimisobjektiks kujutava kunsti kontekstis. Kunstiteadlased on raamatut vaadelnud illustratsioonidest lähtuvalt. Raamatugraafikat (illustratsioon) käsitletakse kunstiajaloo seisukohast kui eraldiseisvat kunstiteost – kunstniku loomingut. Raamatuajaloo vaatenurgast pakub uurijale huvi illustratsioonide kasutuseesmärk raamatus – on need mõeldud näitlikustama teksti, jäädvustama teose autorit või kannavad sümboolset ettekujutust raamatu sisust. Eesti raamatukunsti ajaloo on tegelenud Rein Loodus, kes oma uurimustes on keskendunud eksliibriste, graafika, karikatuuride ja šaržide esitamisele raamatuis (Loodus, 1982).

Kujutavas kunstis leidub aga palju töid, kus ühel või teisel moel on taiesel esitatud raamatut või raamatute kooslust. Inglise raamatuteadlase David Pearsoni sõnul võib raamatuid leida kõikjalt – portreedelt, arhitektuuri elementidena, skulptuuridel – kuna need aitavad luua soovitud sümboolset kujundit inimese või institutsiooni iseloomustamiseks. „Inimestele meeldib olla esitatud seostes raamatutega; see rõhutab nende tõsiseltvõetavust ja teadmisi“, ütleb Pearson (Pearson, 2008).

Eesti raamatuteaduses ega ka kunstiajaloo ei ole raamat niisugusest aspektist seni käsitlemist leidnud. Käesolevas töös võetakse vaatluse alla, milline on raamatu kujutamine Eesti kujutavas kunstis ning mis eesmärkidel on see infokandja teosele jäädvustatud. Keskendutakse raamatu kujutamisele skulptuuris, maalil ning graafikas,

jättes vaatluse alt välja pisigraafika (eksliibrised), mille loogiline kujutusobjekt raamat on. Antud lähenemisviis on uudne ning Eesti esmakordne. Raamat kujutava kunsti objektina vajaks käsitlemist juba tänu asjaolule, et raamat kui infokandja omab sajanditepikkust ajalugu, kuid ei ole sellises kontekstis veel Eesti raamatuteadlaste poolt uurimist leidnud.

Töö **eesmärgiks** on välja selgitada Eesti kujutava kunsti teoseid, millel on kujutatud raamatut või raamatute kooslust, ning iseloomustada tähendusi, mida raamat kunstiteoses jäädvustatuna kannab või kanda võiks. Kuivõrd kunstiteoste tõlgendamisel on suur roll subjektiivsel tajul, ei saa kindlalt välja tuua põhjust või ajendit, miks kunstnik on raamatu oma teosele jäädvustanud.

Töös otsitakse vastuseid järgmistele **uurimusküsimustele**:

- Millistel Eesti kujutava kunsti teostel on kujutatud raamatut?
- Millistes kunstiliikides esineb raamatu kujutamist kõige enam?
- Millistel ajaperioodidel on raamatu kujutamine olnud intensiivsem?
- Millist tähendust võiks raamatu kujutamine teosel kanda?

Metodoloogiliselt on aluseks kombineeritud uuringudisain. Teoreetilisi teadmisi raamatu funktsioonide ning sümboolsete tähenduste kohta koguti raamatu- ja kunstiteaduse alasest erialakirjandusest. Uurimiskirjanduse ülevaade koostati erinevate tekstide analüüsi ning üldistamise põhjal. Kasutatud on eesti- ning inglisekeelseid allikaid. Empiirilise uuringu aluseks olev andmekogu koostati Eesti muuseumide infosüsteemi MuIS andmete, muuseumide kodulehtede, näituste külastamise, kunstiteoste vaatluste ning teiste avalike allikate põhjal.

Magistritöö koosneb sissejuhatusest, põhiosast, kokkuvõttest, viiteallikatest ning lisast. Põhiosa koosneb uurimiskirjanduse ülevaate peatükist, meetodikapeatükist, uurimistulemuste analüüsi ning järelduste peatükist.

Esimeses peatükis selgitatakse raamatuteaduse mõistet ning selle uurimisvaldkondi. Antakse ülevaade raamatu kui kommunikatiivse objekti käsitlustest ning vaadeldakse raamatu kunstis kujutamise võimalikke sümboolseid tähendusi.

Teises peatükis kirjeldatakse uurimistöö kavandamist, läbiviimist ning tulemuste töötlemist. Selgitatakse allikate valikut, algandmete kogumise käiku, andmekogu koostamist ja andmeanalüüsi meetodeid.

Kolmandas peatükis esitatakse tulemused, mis saadi andmekogu analüüsi läbiviimisel ning võrreldakse tulemusi erialakirjanduses esitatud seisukohtadega.

Kokkuvõtte esitab tehtud töö sisulise kokkuvõtte. Irdlisana on esitatud andmekogu, mille lisamine töö sisupeatükkidesse oleks olnud liiga mahukas.

Töö vormistamise aluseks on võetud Tallinna Ülikooli digitehnoloogiate instituudi infoteaduste akadeemilise suuna juhend.

Autor soovib tänada magistritöö juhendajat dotsent Tiiu Reimot ning kunstiteadlast Tiina Abelit.

1. UURIMISKIRJANDUSE ÜLEVAADE

Uurimuskirjanduse peatükis pööratakse tähelepanu raamatuteaduse mõistele ning vaadeldakse, kuidas on erinevad teadlased antud valdkonda käsitlenud.

Esimeses alapeatükis antakse ülevaade raamatuteaduse mõiste määratlustest, millele järgneb keskendumine uurimustele, mis avavad sissejuhatavalt antud magistritöö temaatikat- raamatu käsitlemist sotsiaalses kontekstis.

Teises alapeatükis keskendutakse juba konkreetsemalt raamatule kui kommunikatiivsele objektile ning tuuakse ülevaade selle lähenemisviisiga käsitlustest.

Kolmas alapeatükk vaatleb raamatu kujutamist kunstis. Antakse ülevaade, miks ühel või teisel põhjusel on kunstnik raamatut oma teosel kujutanud ning mida võiks see sümboliseerida. Kuna väga suure osa raamatut kujutavatest kunstiteostest moodustavad religioosse sisuga taiesed, on alapeatükis loetletud erinevad religioossed tegelased, kelle atribuudiks raamat on tavaliselt olnud.

1.1. Raamatuteaduse mõiste käsitlused

Raamatuteadus ehk biblioloogia on interdistsiplinaarne teadusvaldkond, mis uurib raamatu valmistamist, levi ja retseptsiooni.

Poola raamatuteadlase Krzysztof Migoni järgi on raamatuteadus üks teadustest, mis tegeleb kommunikatsiooniprotsessidega, käsitledes konkreetset raamatute (teksti) abil toimuvat kommunikatsiooni spetsiifikat. Raamatuteaduse põhikategooriaks on raamatu kui kultuurinähtuse ja aktiivse kultuuriteguri ühiskondlikud funktsioonid, see tähendab: raamatuteaduse uurimisprobleemiks on muutuvad ja mitmekesised suhted inimese ja raamatu, ühiskonna ja raamatu, erinevate ühiskonnakihtide ning raamatu vahel (Migon, 1991).

Raamatuteadus võib käsitleda raamatuga seotud protsesse kas ajaloolises, kaasaegses või prognoosivas plaanis. Raamatut käsitletakse kui teadmiste ja ideede kandjat ning

sellest tulenevalt kultuuriprotsesside kaaslooja, aga ka kui terviklikku objekti, mis sisaldab mitmekesisest informatsiooni selle valmistamise ja kasutamise kohta (Migon, 1991).

Erinevad ajalookäsitlused vaatlevad raamatuga seotud protsesse raamatu eluringist lähtuvalt. Ühe tuntuima raamatuloolase Robert Darntoni „kommunikatsiooniringi“ mudel peab oluliseks jälgida raamatu eluringi erinevaid etappe, keskendudes nii autorile, tekstile, trükkijatele, vahendajatele kui ka lugejatele (Darnton, 1982).

Sotsiaalajaloost lähtuv raamatuajaloo käsitlus, mis on omane mandri-Euroopa riikidele, eeskätt Prantsuse ja Saksa teadlastele, pöörab tähelepanu mitte niivõrd raamatu valmistusprotsessidele, kui just kirjastamise, raamatu levi ning raamatu kasutamise, st. lugemise ajaloole ning raamatu rollile ning mõjule ühiskonnas.

Sotsiaalajalooline käsitlusviis kerkis esile, kui prantsuse ajaloolased Lucien Febvre ja Marc Bloch hakkasid 1929. aastal välja andma ajakirja „Annales d'histoire économique et sociale“. Oma uuringutes lähtusid nad Prantsusmaal valitsenud nn. annalistide koolkonnast, mis tõstis esikohale ajaloo sotsiaalsed avaldumisvormid. Annalistide lähenemist ajaloole iseloomustas suurem tähelepanu geograafiale, kultuuriantropoloogiale ja ajajärgu mentaliteedile. Raamatuajaloo sotsiaalajaloolise käsitluse esikteoseks sai 1958. ilmunud Lucien Febvre'i ja tema õpilase Henri-Jean Martin'i raamat „L'apparition du livre“, mis käsitleb raamatu ajalugu ühiskonna sotsiaalse arengu kontekstis trükikunsti leiutamisest kuni 18. sajandi lõpuni. Raamatut vaadeldakse selles kui intellektuaalse sisu kandjat ning ühiskonna arengu mõjutegurit (Reimo, 2001).

Uus-Meremaalt pärit kirjandusteadlane Donald Francis McKenzie vaatleb raamatut samuti sotsiaalses kontekstis. Oma essees „The Book as an Expressive Form“ märgib ta, et teksti uurimisel on oluline vaadelda ka teose valmimise ajastut ning keskkonda. „Iga raamatuajalugu, mis välistab kirjastamise sotsiaalsed, majanduslikud ja poliitilised motiivid, põhjused, miks tekste kirjutati ja loeti kujul nagu need olid, miks neid uuesti kirjastati ja ümber kujundati või surra lasti, muutub tuimaks raamatuloeteluks ja ei saa kunagi loetavaks ajalooks“, ütleb McKenzie (2002, lk 29). Majanduslikud, sotsiaalsed ja esteetilised tingimused ning arusaamad jätavad teosele jälje, mõjutades selle kujunemist, väljaandmist ning sisu.

Saksa raamatuteaduse silmapaistev esindaja Paul Raabe vaatleb samuti raamatu ajalugu selle valmistamise ning levitamise protsessidest lähtuvalt (raamatuasjanduse ajalugu ehk *Buchwesen*). Et vältida uuritava ainela liialt ebamääraseks muutumist, piiritleb Raabe käsitluse kahe kriteeriumiga: 1) raamatu all mõistab ta trükitud raamatut; uurimustes tuleks piirduda teatud territooriumi või keeleruumiga (Reimo, 2001)

Magistritöö teemast lähtuvalt keskendutakse raamatuteaduse sotsiaalajaloolistele käsitlustele, mis vaatlevad raamatut kui intellektuaalse sisu kandjat ning üht ühiskonna arengu mõjutegurit.

1.2. Raamat kui asi

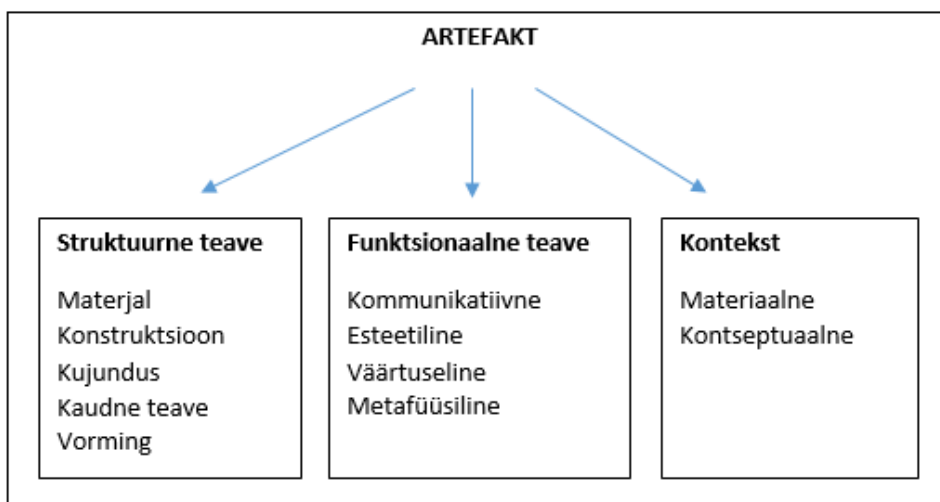
Raamatut kui infokandjat saab vaadelda ka kui eset, kui kommunikatiivset artefakti. Sellisena näeb raamatut Michael K. Buchland, kelle sõnul informatsioon või informatsiooni kandja on materiaalne asi või objekt (Buchland, 1991). Tema informatsiooni nelja aspekti esitavas mudelis (vt Joonis 1) käsitleb ta informatsiooni kui materiaalsel ja immateriaalsel kooslust. Informatsioon kui protsess (informeerimine, infoedastamine) on aluseks informatsioonile kui teadmisele (eelmisses etapis omandatud teadmised). Informatsioon kui asi (materiaalses vormis esitatud informeerivad andmed, dokumendid), on aluseks informatsiooni töötlemisele (andmete käsitlemine) (Buchland, 1991).

	Immateriaalne	Materiaalne
Olemus	2. Informatsioon kui teadmine	3. Informatsioon kui asi
Protsess	1. Informatsioon kui protsess	4. Informatsiooni töötlemine

Joonis 1. Informatsiooni mudel M. K. Buckland „Information as thing“ (1991) järgi

Hollandi museoloogi Peter van Menschi (1992) sõnul ei oma objektid (esemed) iseeneslikku väärtust, vaid see tuleneb funktsioonidest, mida nad täidavad. Objektidele omistatud tähendused sünnivad inimeste peas ning võivad objekti looja ja selle kasutaja jaoks olla erinevad. Mensch jaotab objektide kultuurilised tähendused nelja kategooriasse: praktilised, esteetilised, sümboolsed ja metafüüsilised tähendused. Objektide informatsiooniline väärtus on Menschi järgi ajaloolise protsessi tulemus, milles sisalduvad see, kus, millal, kes ja kelle jaoks on objekt loodud, järgnevad omanike muutused, hoiutingimused ja objekti kasutus (Mensch, 1994, lk. 66). Menschi artefakti kui infokandja mudel sisaldab nelja informatsioonitasandit: füüsilised ehk struktuursed omadused, funktsionaalsed ehk tähenduslikud omadused, kontekstuaalsed omadused ehk objekti suhe kontekstiga ning dokumentaalne tasand, mis sisaldab eelneva kolme tasandi kohta olemasolevaid dokumenteeritud andmeid (Mensch 1994, lk. 66). Menschi käsitlustest lähtub säilitusteadlase Kurmo Konsa välja töötatud artefaktide infostruktuuri mitmetasandiline mudel (vt Joonis 2), milles on eristatud kolm erinevat informatsioonitasandit (Konsa, 2003, lk. 18):

- struktuurne teave hõlmab objekti füüsilisi omadusi (materjal, konstruktsioon, kujundus, vormi ning kaudne informatsioon);
- funktsionaalne teave või funktsionaalsed omadused; esindavad artefakti kommunikatiivseid, esteetilisi, väärtuselisi tähendusi;
- kontekst tähistab objekti ja keskkonna suhteid (kontekst, mis on artefakti loonud ning tekstide tähendus) (Konsa, 2003)

Joonis 2. Artefakti infostruktuuri tasandiline mudel (K. Konsa. Eestikeelsete trükiste seisundi uuring. Tallinn, 2003, lk. 18).

Säilitusteadlane Kurmo Konsa määratleb raamatuid kui üht osa kommunikatiivsetest artefaktidest. Artefaktid on inimese poolt loodud materiaalsed objektid, mis kõik sisaldavad mingisugust informatsiooni (Konsa, 2008). Tema sõnul omavad raamatud, dokumendid, pildid, helisalvestid, arvutiandmekandjad ühtset funktsiooni, milleks on informatsiooni jäädvustamine ning vahendamine (Konsa, 2003). Konsa lähtub Menschi käsitlusest, kuid käsitleb artefaktide infostruktuuri eelkõige säilitamisega seotud aspektidest.

Antud töös keskendutakse artefaktides sisalduvale funktsionaalsele teabele ning omadustele. Iga artefakt, sealhulgas ka trükis/raamat, võib täita järgmisi erinevaid funktsioone (Konsa, 2003; Konsa ja Reimo, 2014):

- kommunikatiivne funktsioon (infoobjektide korral tavaliselt esikohal), artefakt vahendab meile mingeid teadmisi, ideid;
- esteetiline funktsioon, kus raamatuid käsitletakse kunstiteostena (ruumikujundus);
- sümboolne funktsioon, mille puhul objektid tähendavad midagi, talitlevad teatud märgi ja/või tekstina;
- väärtuseline funktsioon, kus teatud trükiste omamine näitab haritust, rikkust, kõrget staatust või prestiiži;
- metafüüsiline funktsioon, mis viitab suhetele üleloomuliku maailmaga.

Funktsionaalne informatsioon viitab artefakti kasutusele. Kui artefakt sisaldab dokumentaalset (dokumenteeritud) informatsiooni, siis selle peamine funktsioon on kommunikatiivne - vahendada teavet läbi teose kasutamise. Objektid on loodud, et edasi anda ideid ning teadmisi. Raamatute lugemise peamiseks ajendiks on nende sisu, kuid tervikuna on nad funktsionaalse informatsiooni kandjad (Konsa ja Reimo, 2014).

Kokkuvõtlikult määratlevad alapeatükis nimetatud teadlased raamatu kommunikatiivse artefaktina, mis kätkeb endas informatsiooni, väärtuste ning sümboolse funktsiooni edasiandmist.

1.3. Raamat kunstis

Alates kunstiloomingu tekkest on kujutava kunsti üks algeid olnud märgilise ja sümboolse tähendusega (Kantor, 1988). (Maali)kunst tunneb kohustuslikke ning sümboolseid detaile, atribuute, aksessuaare ja pühitsetute märke: vappe, ordeneid, linte, kuulsuse, seisuse, ameti ning kirgede tunnuseid. Kuid on ka detaile, mis väljendavad eelkõige esteetilist vaistu, mis iseloomustavad inimest mitte väliselt, määrates tema tihtipeale juhusliku koha ühiskonnas, vaid väljendavad tema sügavaid sisemisi jooni ning iseloomu (Kantor, 1988). Niisugune detail kirjeldab väljendusrikkalt inimest, keda on portreel kujutatud, aga samavõrd iseloomustab see ka kunstnikku ning seda, kuidas ta mõistab antud inimese isiksust ja olemust. See, kuidas reaalsus muudetakse loominguiliselt kunstilisteks kujunditeks, sõltub ka kunstniku esteetilisest ideaalidest ning ajastu ühiskondlikest jõududest, mis suuresti kujundavad tema maailmavaate (Kantor, 1988).

Asjad ning esemed inimese koduatmosfääris räägivad inimesest endast (Kantor, 1988). Objektid, siinkohal raamatud, on inimestele tähtsad, sest nad demonstreerivad prestiiži ning sotsiaalset positsiooni, samas religioosse ning tseremoniaalse sfääriga teosed näitavad isiku vaimulaadi ning ühiskondlikke suhteid inimese ning jumala vahel (Pearce, 1986). Näiteks Hollandi maalikunstnik Quentin Metsys on ühe käsitluse kohaselt püüdnud oma teosega „The Moneylender and His Wife“ (1514) (Kazerouni) näidata tollaseid rahalaenajaid ühiskonnale natukenegi positiivsemas valguses, asetades teosesse Piibli, mida rahalaenaja naine loeb (Battistini, 2005) (vt Joonis 3).

Joonis 3. Quentin Metsys „The Moneylender and His Wife“
(Kazerouni)

Raamatud omavad tugevat sümbolset väärtust, pakkudes mitmesugust informatsiooni tema omaniku kohta. Omades mingit kindlat teost, annab see vihjeid omaniku harituse, enesetaju, tervise ning huvide vallas (Konsa ja Reimo, 2014). Tihti võivad teosed viidata omaniku elukutsele. 1725. aastal valminud Giuseppe Maria Crespi maali „Bookshelves with Music Books“ (vt Joonis 4) tellis suure tõenäosusega Bologna munk ning muusik Giovanni Battista Martini. Martini oli kogu Euroopas tuntud ja hinnatud muusikakriitik. Tema elukutse ning kirg muusika vastu andis Crespi’le ajendi kujutada muusikaainelist vaikelu, mis oma detailsuse ning filigraansusega on Itaalia 18. sajandi silmapaistev meistriteos (Stukenbrock ja Töpper, 1999).

Joonis 4. Giuseppe Maria Crespi „Bookshelves with Music Books“
(Stukenbrock ja Töpfer, 1999)

Kunstiteadlaste Christiane Stukenbrocki ja Barbara Töpferi arvates võib kunstnik, tihti just portreemaalide puhul, jäädvustada inimese koos raamatuga, et lisada portreeteritavale isikupära. Vaikelulistest teostes sümboliseerib raamatu kujutamine inimese maist elu (Stukenbrock ja Töpfer, 1999), viidates inimese surelikkusele (Bruce-Mitford, 2009).

Antropoloog Miranda Bruce-Mitford on oletanud, et raamat on õpetatuse ja tarkuse sümbol. Suletud raamat tähendab, samuti nagu kustutatud küünal ning kellalöögid, millegi lõppemist, kohtuotsust või surma. Näiteks fraas „kell, raamat ja küünal“ osutab usutõdede vastu eksinud katoliiklase kirikust väljaheitmise tseremoonias kasutatud esemetele (Bruce-Mitford, 2009).

Raamatuid kasutatakse tihti ka interjööride sisustamiseks (Lotman, 1990).

Kirjanik ja kunstiteadlane Jack Tresidder määratleb raamatut kui endastmõistetavat tarkuse, teaduse ning õpetatuse embleemi. Ikonograafias leiab raamat, eelkõige kristluses ja islamis, laialdast kasutamist jumaliku ilmutuse sümbolina. Kunstiteostes kujutatuna hoiavad raamatut käes prohvetid, apostlid, Jeesus Kristus, Neitsi Maarja (Paastumaarjapäeva pildid). Raamat, mille kaanel on rist, sümboliseerib usku (Tresidder, 2002).

Raamatut ongi eriti palju kujutatud religioosse sisuga taiestes. Nendes töödes kujutatud inimesed, eriti pühakud, on sageli äratuntavad tänu erilistele tunnuseemetele ehk sümbolitele, mida nad hoiavad käes või kannavad seljas või mis on lihtsalt nende läheduses. Need sümbolid on peaaegu alati seotud mõne episoodiga isiku eluloost või tuletatud tema nimest, mõnikord võib atribuut olla isegi mingi osa tegelase käitumisest. Atribuutika kasutamine pühakute puhul oli eriti oluline just keskajal, kui pühakute kultus oli Euroopas haripunktis. Enamik lihtinimesi olid kirjaoskamatud, kuid läbi vastava tunnusatribuutikaga kujutatud pühakute piltide mõistsid ka nemad, millise konkreetse apostli/pühakuga oli tegemist (Lodwick, 2002). Traditsiooniliselt on raamatuga kujutatud järgmisi ristiusu pühakuid (Lodwick, 2002):

- Apostlid:
 - Paulus (Carr-Gomm, 1995; Giorgi, 2003)
 - Peetrus (Giorgi, 2003)
- Pühakud:
 - Püha Agnes (Lodwick, 2002)
 - Püha Ambrosius (kirjas sõnad „Saa söönuks toidust, kuid inglite, mitte inimese toidust“- viitab tema nimele (amboosia on jumalate söök) (Carr-Gomm, 1995))
 - Püha Anna (avatud raamat) (Lodwick, 2002)
 - Püha Antonius Paduast (raamatul istuv Jeesus-laps) (Carr-Gomm, 1995)
 - Püha Augustinius Hippost (Carr-Gomm, 1995)
 - Püha Barbara (Lodwick, 2002)
 - Püha Basileios Suur (Giorgi, 2003)
 - Püha Benedictus (Lodwick, 2002)
 - Bernard Clairvaux'st (Giorgi, 2003)
 - Püha Birgitta (Giorgi, 2003)
 - Püha Bonaventura (Stukenbrock ja Töpfer, 1999)
 - Püha Dominicus (Lodwick, 2002)
 - Püha Gregorius Suur (raamat viitab tema ametile- Lääne kirikuisa (doktor) (Giorgi, 2003)
 - Püha Hieronymus (raamatutega ümbritsetud kabinetis) (Carr-Gomm, 1995)

- Püha Immanuel (Giorgi, 2003)
- Püha Ivo Kermartin (Giorgi, 2003)
- Püha Jaakobus Vanem (raamat või pärgamendirull) (Lodwick, 2002)
- Püha Katariina Aleksandriast (Lodwick, 2002)
- Püha Katariina Siena (Giorgi, 2003)
- Püha Luukas (evangeeliumiraamat) (Lodwick, 2002)
- Püha Markus (raamat või pärgamendirull) (Lodwick, 2002)
- Püha Monica (Giorgi, 2003)
- Püha Nikolaus Myrast (Giorgi, 2003)
- Püha Romuald (Giorgi, 2003)
- Püha Scholastica (Giorgi, 2003)
- Püha Siimon Seloot (raamat või kirjarull) (Lodwick, 2002)
- Püha Stefanus (Giorgi, 2003)
- Püha Thomas Aquinost (Lodwick, 2002)
- Püha Vincent Ferrer (Giorgi, 2003)
- Kristus (raamatuga kujutamine lapse- kui meheas) (Stukenbrock ja Töpfer, 1999)
- Maarja Magdaleena (silmitsemas avatud raamatut) (Carr-Gomm, 1995)
- Neitsi Maarja (või Madonna) (raamat, mis viitab Vana-Testamendi ettekuulutusele neitsist Jeesuse sündimise kohta) (Carr-Gomm, 1995; Lodwick, 2002)
- Evangelist Johannes (raamat või pärgamendirull) (Lodwick, 2002)
- Piiskop Albert (Stukenbrock ja Töpfer, 1999)
- Prohvet Sakarja (Sakarias) (Lodwick, 2002)

Raamat on ammustest aegadest olnud ka võlurite ning maagide oluline atribuut, tihti on võlureid ning illusioniste kujutatud pildidel koos raamatutega (Pearson, 2008)

Raamatu kujutamise on sümboliseeritud ka voorusi. Usk (Fides), üks kolmest teoloogilisest voorusest, võib olla kujutatud koos raamatu, süüdatud küünla ja südame, risti või karikaga. Teoloogilistele voorustele lisatud neljast kardinaalsest ehk inimlikust voorusest on Mõistlikkuse (Prudentia) allegoorilise atribuudina samuti kujutatud raamatut, aga ka madu (Carr-Gomm, 1995).

Kokkuvõtlikult tuleb tõdeda, et raamat võib kunstiteoses tähendada või sümboliseerida väga erinevaid asju. Kunstnik või teose tellija on soovinud raamatut

taiesele kanda kas usulistel, seisuslikel või elukutsest lähtuvatel põhjustel. Väga suure osa raamatukujutisega teoseist moodustavad religioosse sisuga tööd, kus raamat on äratuntavaks atribuudiks mõne pühaku kujutamisel. Samas ei saa kõrvale jätta ka võimalust, et raamat on ühes või teises kunstiteoses kujutatud ilma kindla tagamõtteta ning asetatud sinna lihtsalt ilu või interjööri sobivuse pärast.

2. UURIMISTÖÖ METOODIKA

Käesolev peatükk annab ülevaate magistritöö valmimisprotsessist. Kirjeldatakse töös püstitatud eesmärke, uurimismeetodeid, mida kasutati uurimisküsimustele vastamiseks, andmete kogumise käiku ning andmeanalüüsi meetodeid. Peatükis tuuakse välja ka uurimiskirjanduse valiku kriteeriumid ning põhjendatakse kunstiteoste valimi moodustumist.

Töö üheks eesmärgiks on luua raamatu motiivi sisaldav Eesti kujutava kunsti kunstiteoste andmepank. Sellele toetudes püütakse kindlaks teha tähendusi, mida raamat neis kunstiteostes kannab.

Töös otsitakse vastuseid järgmistele uurimisküsimustele:

- Millistel Eesti kujutava kunsti teostel on kujutatud raamatut?
- Millistes kunstiliikides esineb raamatu kujutamist kõige enam?
- Millistel ajaperioodidel on raamatu kujutamine olnud intensiivsem?
- Millist tähendust võiks raamatu kujutamine teosel kanda?

Püstitatud uurimisküsimustele vastuste leidmiseks oli esmalt vaja välja selgitada, kas ja kuidas on raamatut raamatuteaduse teoreetilistes käsitlustes määratletud. Empiirilise uuringu läbiviimiseks oli vaja kaardistada Eesti kunstiteosed, millel esines raamatu või raamatute koosluse kujutamist.

2.1. Uurimiskirjanduse otsingu metoodika

Empiirilise uuringu aluse moodustamiseks oli eelnevalt vajalik tutvuda teemakohase kirjandusega ning luua teoreetiline raamistik raamatu kui kunstiteosel kujutatud objekti käsitlemiseks.

Erinevatest andmebaasidest teemakohase kirjanduse otsingu tegemiseks kasutati järgmisi märksõnu: raamat, raamat kui asi, raamat kui sümbol, sümbolid, raamat kunstis, kunsti objekt, religioosne kunst. Inglisekeelsete märksõnadena kasutati: *book, book as thing, book as artifact, symbols, book in art, book as art object, religious art*. Nimetatud märksõnu kasutati otsingu tegemiseks järgmistes täistekstandmebaasides: Discovery (EBSCO Discovery Service), DSpace, ETERA, Google, JSTOR Arts & Sciences, Oxford Art Online, elektrooniline raamatukogude kataloog ESTER ning artiklite andmebaas ISE. Täiendava uurimiskirjanduse leidmiseks laiendati allikaid ka leitud materjalide kasutatud allikate loetelude ning viiteallikate põhjal.

Usaldusväärseks peeti järgmiste tunnustega allikaid:

- Erialakirjanduses ilmunud artiklid
- Tunnustatud autorite artiklid
- Autor on kirjutanud antud teemal teisi artikleid
- Kasutatud kirjanduse loetelu olemasolu
- Andmed töö autori, ilmumisaaja ja –koha kohta

Magistritöö koostamisel oli esmalt oluline kujundada arusaam raamatuteaduse käsitlustest. Teema avamisel ning töö teoreetilise raamistiku koostamisel toetuti Michael K. Bucklandi ning Peter van Menschi artiklitele. Bucklandi informatsiooni nelja-aspektiline mudel ning Menschi artefaktide infostruktuuri kolmetasandiline mudel määratlevad artefakti, antud töö puhul raamatu, kui kommunikatiivse objekti, mis sisaldab endas informatsiooni, erineva teabe ning väärtuste ja sümboolse funktsiooni edasiandmist. Samuti määratleb Kurmo Kõnsa raamatu, küll suuresti säilitamise aspektidest lähtuvalt, kui osa kommunikatiivsetest artefaktidest, mis sisaldab mitmesugust informatsiooni.

Kuna raamatu kujutamist kohtab palju just religioosse sisuga kunstiteostes, siis uurimuskirjanduse otsingu tulemusena kasutati palju publikatsioone, mis teemat antud aspektist avasid. Oluliste ning kõige informatiivsete publikatsioonidena tuleks välja tuua Marcus Lodwicki Rosa Giorgi ja Miranda Bruce-Mitfordi kunstisümboleid selgitavad teosed. Raamat kui inimese isiksusest kõneleja/portreeterija leiab huvitavat käsitlemist Anatoli Kantori teos „Objekt ja keskkond maalikunstis“.

Otsimootor Google pakkus materjale kunstiteoste pildiliste kujutiste näol, mida kasutati töö teoreetilises osas illustatsioonidena.

Raamatut kui kommunikatiivset vahendit on uuritud mitmetest erinevatest aspektidest, kuid raamatu vaatlemist antud magistritöö teemakäsitlusest lähtuvalt esines uurimiskirjanduses vähe. Seetõttu osutus ka uurimistöös kasutatavate allikmaterjalide kogus tagasihoidlikuks. Põhilised allikad, mida antud peatükis kasutati, olid Michael K. Bucklandi artikkel „Information as Thing,“ Kurmo Konsa „Eestikeelse trükise seisundi uuring“ ning Kurmo Konsa ja Tiiu Reimo artikkel „Books as Informational Artefacts“. Raamatu paigutamist kunstiteosesse ning selle võimalike tähenduste seisukohalt avasid teemat kõige rohkem Anatoli Kantori „Objekt ning keskkond maalikunstis“, Marcus Lodwicki „Kunstisaali kaaslane. Abiks Lääne kunsti mõistmisel“ ning Rosa Giorgi „Saints in Art“.

Uurimiskirjanduse ülevaatepeatüki koostamisel kasutati artiklite kvalitatiivset sisu analüüsi ning üldistamist.

2.2. Andmekogu koostamine

Magistritöö uurimisteemaks valiti raamatu kujutamine Eesti kunstis (maal, skulptuur ja graafika). Saamaks vastust magistritöö esimesele uurimisküsimusele, oli vajalik koostada andmekogu, mille põhjal sai kaardistada raamatu kujutamise eelpool nimetatud kunstiteostes.

Andmekogu „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“ hakati koostama töö esimeses etapis juba enne teoreetilise osa valmimist. Uurimisteemat ajaliselt ei piiritletud, andmekogu moodustamisel arvestati/koguti kõik Eesti kujutava kunsti teosed, mille esines raamatu kujutamise motiiv. Valimi moodustamisel kasutati allikana muuseumide infosüsteemi MuIS, mis koondab kokku Eesti erinevate muuseumide kogud (MuIS).

MuIS ehk Eesti Muuseumide Veebivärv on Kultuuriministeeriumi poolt hallatav infosüsteem, mis loodi 2010. aastal. Süsteem pakub võimaluse teostada kõigi infosüsteemiga liitunud muuseumide kogude ülest otsingut. Praeguseks on läbi MuISi võimalik ligi pääseda 65 erineva muuseumi museaalide andmetele, digitaalne üldkogu moodustub ligi 2,7 miljonist museaalist. Koos digikujutisega on kättesaadav ligi

760 000 museaali. Kuna muuseumid tegelevad igapäevaselt uute sissekannete tegemisega, on ka MuISi kogu pidevalt kasvav (MuIS).

Infosüsteemi otsingulehel on võimalik teostada nii lihtotsingut kui ka detailset otsingut. Mõlema otsingu puhul on võimalik kasutada 'Pildiga museaalid' funktsiooni, mis kiirendab otsitulemuste saamist.

Infosüsteemi otsingus kasutati märksõnu 'raamat' ning 'raamatu'. Otsingut kitsendati ning kaasati ainult digitaalse kujutisega leiduvaid museaale. Otsingut teostati nii kõigi muuseumide üleselt kui ka iga muuseumi kohta eraldi. Saadud tulemused kontrolliti kõik üle ning filtreeriti välja museaalid, mis infosüsteemis olid olemuselt märgitud kui maal, skulptuur või graafika ning millel esines raamatu või raamatute koosluse kujutis.

Lisaks MuISile kasutati andmekogu moodustamisel ka muid avalikke allikaid - kunstiraamatuid, näituseeksponaate, muuseumide veebisaite, virtuaalseid näitusi. Palju informatsiooni ning teoseid koos digikujutistega leidis Niguliste Muuseumi kodulehel, kust viis link Rode altari spetsiaalsele lehele „Rode altar lähivaates“. Seal õnnestus saada palju kvaliteetset pildimaterjali nii altari avatud kui suletud asendis.

Suureks abiks oli ka Eesti Kunstimuuseumi digitaalkogu (edaspidi EKM digitaalkogu), mille otsingu tulemusena lisandusid mõningad teosed, mis infosüsteemi MuIS otsingus välja ei tulnud. EKM digitaalkogu on pildiarhiiv, kus on leitavad nii pildi- kui andmematerjal EKM kogusse kuuluvate teoste kohta. EKM digitaalkogu on huvilistele avatud 2006. aastast. Info digitaalkogu praeguse suuruse kohta ei ole kättesaadav, kogu on pidevalt täienev. Otsingut saab teostada märksõna sisestamisega, mis teostab otsingu kõikidelt teose kirjelduste väljadelt. Otsingut saab piiritleda etteantud loenditega: otsida teoseid kategooriatest, EKM kogudest või kunstnike järgi.

Paljud teosed olid kajastatud mitmes erinevas allikas (näites infosüsteemis MuIS ning muuseumi oma digitaalkogus). Andmekogu koostamisel tehti esmane otsing infosüsteemis MuIS, kuna süsteemiga on liitunud väga paljud muuseumid ning nende kogud on niimoodi koos digikujutisega lihtsasti kättesaadavad. Järgmisena vaadeldi erinevate muuseumide kodulehti, millest osadel (näiteks EKM) oli digitaalkogu eraldi välja toodud. EKM digitaalkogus leidis palju raamatu kujutisega museaale, mida infosüsteemis MuIS märksõnaotsinguga leida ei õnnestunud (objekti kirjelduses

puudusid vastavad märksõnad). Raamatutest ning näitustelt saadi lisainformatsiooni, mille alusel tehti otsingupäringud digitaalkogudes ning MuISis.

Kumu Kunstimuseumis külastati näitusi „Romantiline ja edumeelne. Stalinistlik impressionism Baltimaade maalikunstis 1940.-1950 aastatel“, „Konfliktid ja kohandumised. Nõukogude aja Eesti kunst (1940-1991)“ ning „Varamu. Eesti kunst 18 sajand - 1945“.

Otsingute lõpptulemusena valmis andmekogu, mis koosneb 181 musealist. Andmekogu vormistati Microsoft Word tekstitöötlusprogrammis loetelu vormis (vt Lisa 1 „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“). Loetelu kategoriseeriti vastavalt kunstitehnikatele : maal, skulptuur ning graafika. Iga kategooria alla hakati toeseid sisestama tähestikulises järjekorras teose autori perekonnanime järgi. Tundmatute autorite teosed jäeti viimasteks ning need järjestati teose valmimisaasta järgi. Andmekogu loetelus on märgitud kunstiteose pealkiri, samuti on ära toodud teose viiteallikas ning digikujutis.

2.3. Andmekogu analüüs

Andmekogu korrastamiseks ja analüüsiks kasutati Microsoft Exceli tabeli erinevaid funktsioone, mis võimaldavad andmeid erinevalt sorteerida. Andmekogu ise on esitatud tekstitöötlusprogrammis Microsoft Word (vt Lisa 1).

Andmete analüüsimiseks kasutati Ctrl F funktsiooni, et leida vastus mingile kindlale otsingule. Näiteks teostati otsing, millistest allikatest leiti kõige rohkem teoseid või millise muuseumi kogudes oli kõige rohkem skulptuure.

Juhul kui mõne teose dateering oli märgitud aastate vahemikuna, võeti ajaperioodide analüüsis arvesse teose esimene aastaarv. Kui dateering üldse puudus, analüüsiti neid teoseid eraldi.

Andmekogu „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“ analüüsil kasutati nii statistilist analüüsi kui ka kvalitatiivset temaatilist analüüsi. Statistilise analüüsi käigus võrreldi andmeid kunstiteoste viiteallikatest lähtuvalt, vaadeldi teoseid kunstiliikide kaupa ning esitati statistilised andmed erinevates muuseumikogudes paiknevate teoste kohta. Analüüsi käigus vaadeldi teoseid ka nende valmimise

ajaperioodist lähtuvalt. Teemaatilise analüüsi käigus analüüsiti andmekogu teoseid kunstiliikide kaupa ning püüti leida kujutatud motiivile tähendus või (taga)mõte.

Analüüsis lähtutakse Menschi artefaktide kui infokandja mitmetasandilisest mudelist ning Kurmo Konsa artefakti infostruktuuri tasandilisest mudelist, mille kohaselt sisaldavad kõik objektid endas funktsionaalset teavet ehk omadusi. Mudelit saab rakendada nii kunstiteose kui terviku kui ka kunstiteosel kujutatud objektide tähenduste tõlgendamisel. Teosel kujutatud objekt, antud juhul raamat, võib ühel või teisel moel seega täita järgmisi funktsioone:

- esteetiline funktsioon,
- sümboolne funktsioon,
- kommunikatiivne funktsioon,
- väärtuseline funktsioon,
- metafüüsiline funktsioon.

Andmeanalüüsis vaadeldakse kunstiteost kui funktsionaalset teavet sisaldavat objekti, milles raamat on osa kunstiteosest ning püütakse tõlgendada raamatu või raamatu koosluse tähendust kunstiteoses. Statistilise analüüsi tulemusi on näitlikustatud diagrammidel, tähendusliku analüüsi tõlgendusi toetavad andmekogus esitatud piltkujutised.

2.4. Uurimuse riskikohad

Antud uurimistöö peamiseks riskikohaks on andmekogu ebatäiuslikkus ning tõlgenduste subjektiivsus.

Muuseumide infosüsteemi MuIS lisatakse pidevalt uute museaalide kirjeldusi juurde, seega ei saa magistritöö andmekogu lugeda lõplikuks. Samuti ei ole teada paljudes võimalikes erakogudes olevaid kunstiteoseid, millel võib esineda raamatu kujutamise motiive. Seega tuleb arvesse võtta, et antud uurimistöö jaoks koostatud andmekogu ei ole kindlasti täielik ning muuseumide hoidlates leidub kindlasti rohkem raamatuid kujutavaid kunstiteoseid. Analüüs teostati hetkel, kui erinevatest avalikest allikatest kättesaadavate andmete kogu moodustus 181 kunstiteosest.

Arvestades uurimistöö vajadust kunstiteoseid interpreteerida, saab magistritöö teiseks riskikohaks pidada autori kunstialaste teadmiste vähesust ning kogenematust kunstiteadusliku analüüsi teostamisel. Autor toetub andmeanalüüsis Menschi artefaktide informatsioonilise mitmetasandilise struktuuri mudelile ning kunstiteoste liigitamisele vastavalt autori subjektiivsele tõlgendusele.

3. RAAMAT EESTI KUJUTAVAS KUNSTIS

Antud peatükis esitatakse andmekogu analüüsi tulemused ning nende põhjal tehtud järeldused. Peatükk on jaotatud kaheks osaks, mis koosneb nii andmete statistiliste kui tähenduslike/sümboolsete näitajate analüüsist. Statistiline analüüs on koostatud alapeatükkide kaupa, mis kirjeldavad erinevaid arvulisi näitajaid andmekogu leidude kohta, tähendusliku analüüsi alapeatükid vaatlevad Eesti kunstiteoseid kunstiliikide kaupa.

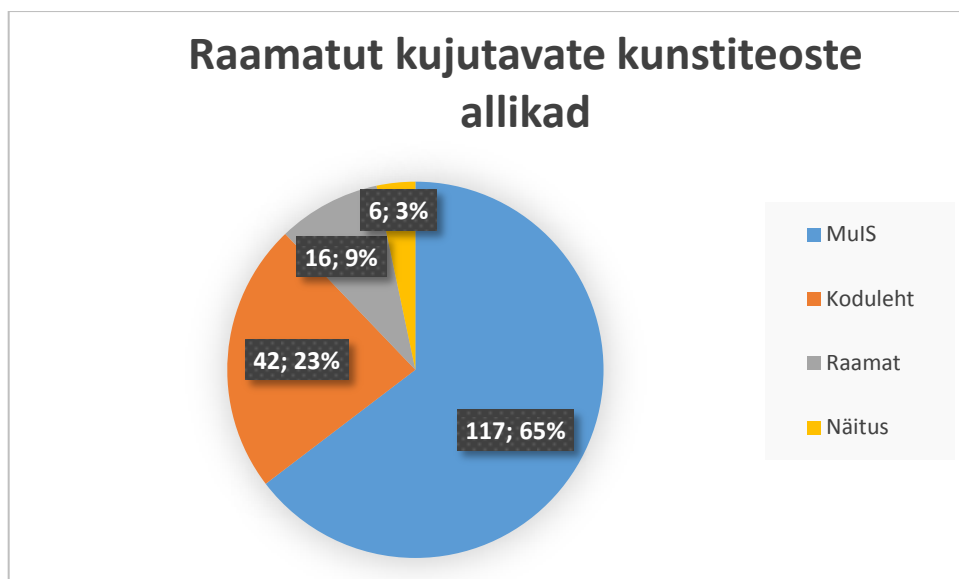
3.1. Kunstiteoste statistiline analüüs

Andmekogu „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“ registreerib Eesti kunstiteosed (maal, skulptuur, graafika), millel on kujutatud raamatut või nende kooslust. Arvestati ainult digi- või piltkujutisega teoseid.

Erinevatest avalikest allikastest oli võimalik leida ning selle põhjal koostada andmekogu, mis moodustus 181 kunstiteosest. Statistilise analüüsi alla on koondatud kunstiteoste leidmise allikad, kunstiteoste grupeerimine liikide kaupa, nende praegune asukoht muuseumides ning kunstiteoste ajaperioodiline analüüs.

3.1.1. Kunstiteoste leidumine allikate järgi

Järgnevalt analüüsitakse, millistest allikatest vastavasisulisi kunstiteoseid leiti. Joonisel 5 on näha, et suurima osa (65%) andmekogu leidudest moodustasid infosüsteemi MuIS kanded. Andmekogu 181 teosest leiti infosüsteemist 119 teost, millel oli näha raamatut või raamatuid. Teise suure osa leidudest moodustasid museaalid, mis leiti muuseumide kodulehtedelt - nii koguti andmed 42 museaali/teose kohta. Andmekogu 9% teostest saadi erinevatest kunstiraamatustest, väikseim osa, 3% ehk kuus teost, saadi näitusi külastades ning kunstiteoseid kunstisaalis kohapeal vaadeldes.

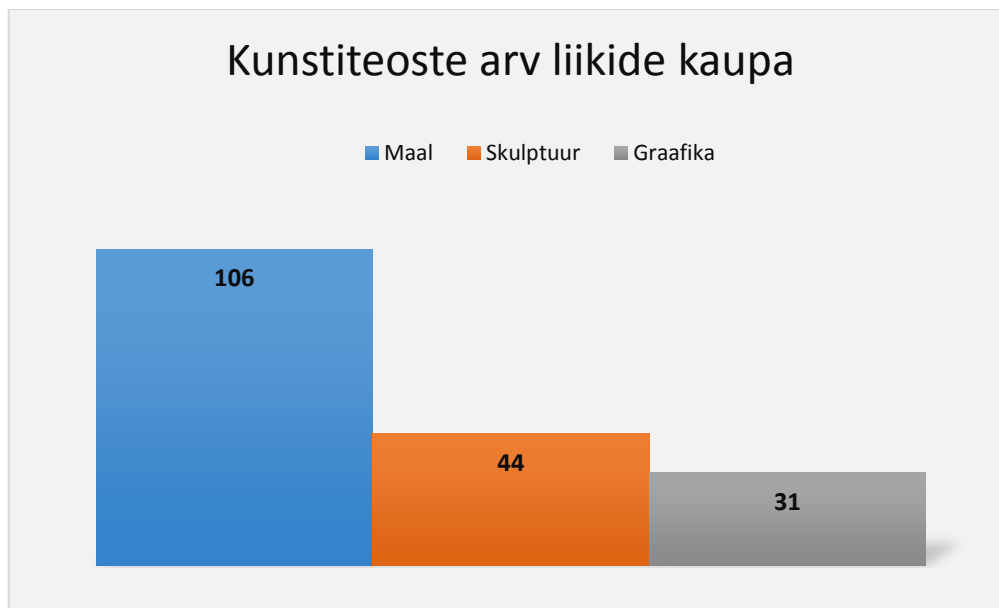

Joonis 5. Raamatut kujutavate kunstiteoste allikad

Paljud teosed olid kajastatud mitmes erinevas allikas (näites infosüsteemis MuIS ning muuseumi oma veebisaidil digitaalkogus). Asjaolu, et MuISiga on liitunud paljud muuseumid (ligi 65), teeb otsingutulemuste arvu infosüsteemis kõige suuremaks. Teise suure grupi, muuseumide kodulehtedelt leitavates digitaalkogudes läbi viidud otsingute tulemused moodustasid lõppkokkuvõttes siiski ühe muuseumi kahe erineva veebilehe museaalidest. Eesti Kunstimuuseumi (edaspidi EKM) digitaalkogu ning Niguliste Muuseumi (mis kuulub samuti EKM alla) interaktiivne veebisait „Rode altar lähivaates“ andsid kokkuvõttes 23% andmekogus registreeritud teostest. Veebisaidilt saadud tulemused, just Niguliste Muuseumi andmed, on nii suured tänu äsja lõppenud Rode kappaltari uurimis- ning restaureerimisprojektile. Projekti tulemusena puhastati, restaureeriti ning pildistati altari iga figuur eraldi, mis andis võimaluse ka andmekogus kasutada ohtralt relevantset informatsiooni koos kvaliteetse fotomaterjaliga.

3.1.2. Kunstiteoste arv kunstiliikide kaupa

Kunstiliikide kaupa paigutuvad erinevatest allikastest raamatu kujutamise motiiviga leitud teosed andmekogus järgmiselt: 181 teosest on raamatu kujutist leida 106 maalil (59%), 44 skulptuuril (24%) ning 31 graafikatööl (17%) (vt Joonis 6).

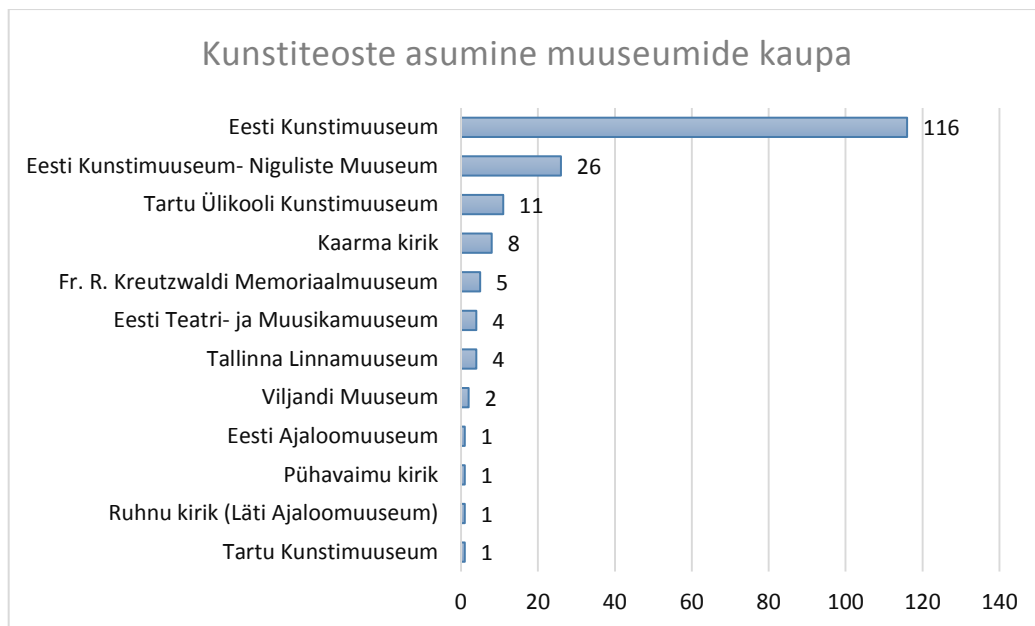
Joonis 6. Raamatu kujutisega kunstiteosed liikide kaupa

106 maali alla kuuluvad nii portreed, natüürmordid (vaikelu), olustiku/interjööri kujutised kui ka religioossed teosed. Skulptuurid on valdavalt religioosse kontekstiga.

3.1.3. Kunstiteoste muuseumikogudesse kuulumine

Andmekogus kajastuvate kunstiteoste kuulumine erinevate muuseumide kogudesse on esitatud Joonisel 7. Jooniselt nähtub, et andmekogust suurima osa moodustab EKM-i varalisse kuuluvusse koosnevatest teostest (filiaalid: Kumu kunstimuuseum, Kadrioru kunstimuuseum ja Mikkel muuseum ja Adamson-Ericu muuseum). EKM maali, skulptuuri ning graafika kogus on 116 teost, millel võib leida raamatu kujutamise motiivi. EKM teosed liikide järgi kujunesid andmekogus arvuliselt järgmiselt: maal - 78 tööd, skulptuur - 10 tööd ning graafika - 28 tööd.

Andmekogu suuruselt teise osa moodustavad EKM filiaali Niguliste Muuseumi teosed. Niguliste Muuseumi kogusse, mis andmekogust moodustab 26 teost, kuuluvad Hermen Rode pealtari retaabli puuskulptuurid (14 tööd) ning altari alaosa maalingud (kolm tööd), samuti Michael Sittowi kaks maali ning Brügge Püha Lucia legendi meistri töökojas valmistatud Mustpeade Vennaskonna Maarja altari retaabli kolm maali. Lisaks on kogus kolm tundmatu autori skulptuuri.

Joonis 7. Kunstiteoste praegune asukoht muuseumide kaupa

Tartu Ülikooli kunstimuuseumi (edaspidi TÜKM) 11 teost jagunevad andmekogus vastavalt üheksa maali ning kahe graafikateose vahel. Kaarma kiriku skulptuuride näol lisandus andmekogusse kaheks teost. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseumilt (edaspidi DrKM) tuli viis teost, millest kaks on maalid ning kolm skulptuurid (kõik teosed kujutavad ka Fr. R. Kreutzwaldi ennast). Tallinna Linnamuuseumi (edaspidi TLM) ning Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumilt (edaspidi ETMM) leidis mõlemalt neli raamatu kujutisega kunstiteost. TLMilt lisandus andmekogusse üks maal, kaks skulptuuri ning üks graafikatöö, ETMM neljast kunstiteost tuli andmelisa maali kategooriasse.

Viljandi Muuseumi kunstikogust tuli andmekogusse täiendus kahe maali näol, Eesti Ajaloomuuseumi ning Tartu Kunstimuuseumi kogudest lisandus kummastki üks teos (maal).

Skulptuuri kategoorias on kaks tundmatu autori teost, millest üks (Istuv piiskop Albert, vt Lisa 1 teos nr 129) on hävinud, ning teise skulptuuri (Evengelist Johannes, vt Lisa 1 teos nr 130) originaal asub Läti Ajaloomuuseumis (Ruhnu kirikus on koopia). Hävinud puuskulptuur Joonisel 7 ei kajastu, seetõttu on ka kunstiteoste kogusumma muuseumikogude kaupa 180.

3.1.4. Kunstiteoste jaotumine ajateljel

Kunstiteoste ajaperioodilise analüüsi tulemusest nähtub, et varasemad teosed, kus võib leida raamatu kujutamist, on skulptuurid (vt Tabel 1). Esimene skulptuuritöö on dateeritud aastasse 1350, Istuv piiskop Albert (vt Lisa 1 teos nr 129), mis ei ole aga säilinud. Andmekogu varaseimad säilinud skulptuurid pärinevad 15. sajandist (1450. aasta Kaarma kiriku kaheksa puuskulptuuri). Varaseimad raamatu kujutisega maalid pärinevad aastast 1478 (kolm Rode pealtari maalingut), mis on pärit ligi sajand hilisemast ajast kui esimene teadaolev raamatumotiiviga skulptuur. Esimene graafikatöö on aga alles aastast 1701 (vt Lisa 1 teos 167).

Tabel 1. Kunstiteoste jagunemine valmimise sajandi järgi

Sajand	14	15	16	17	18	19	20		21	Dateering puudub
							1900-1945	1945-2000		
Maal	-	6	2	-	-	11	33	42	2	10
Skulptuur	1	24	2	1	4	1	3	3	-	5
Graafika	-	-	-	-	1	1	17	9	-	3

Tabelist 1 nähtub, et maali ning graafika puhul on andmekogus kajastatud töödest suurem osa valminud 20. sajandil. 106 maalist on sel perioodil valminud 75 tööd, nii sajandi esimese kui teise poole kohta registreeritud teoste arv on suhteliselt võrdne, väikese ülekaaluga sajandi teise poole osas. Maali kategooriasse kuuluvad ka andmekogu hiliseimad tööd - Priit Pajosi „Hauarüvetajad“ (2000, vt Lisa 1, teos nr 60) ja Vladimir Ustivovi „Rektor Jaak Aaviksoo portree“ (2002, vt Lisa 1, teos nr 91), mis pärinevad 21. sajandist.

Graafika 31 teosest on 20. sajandil valminud töid 26 – siin on ülekaalus sajandi esimesest poolest pärinevad teosed. Skulptuuri puhul langeb taieste suurim kontsentratsioon aga tunduvalt varasemasse perioodi: skulptuuri 44st teosest pärineb kõige rohkem raamatukujutisega teoseid 15. sajandist (24 tööd). Need kuuluvad Hermen Rode pealtari ning Niguliste kiriku puuskulptuuride hulka.

3.2. Kunstiteoste tähenduslik analüüs

Kunstiteoste tähenduslikus analüüsis vaadeldakse andmekogu „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“ moodustamise käigus kogutud Eesti kunstiteoseid ning analüüsitakse, millist funktsionaalset teavet võiks teoses kujutatud raamat või raamatud endas kanda. Andmekogusse koondatud töödest leiab vasteid funktsionaalse teabe igale kategooriale. Paljud teosed saab paigutada mitme kategooria alla, seega on aluseks autori subjektiivne tõlgendus. Nii näiteks vaadeldakse koos kunstiteoseid, milles raamatud kannavad kommunikatiivset ning väärtuselist funktsionaalset teavet.

3.2.1. Raamatud kui esteetilist tähendust kandvad objektid kunstiteostes

Esteetiline funktsioon esitab raamatuid kui kunstiteoseid, mida tihti kasutatakse ka ruumikujundusliku elemendina. Andmekogus kajastuvatest töödest saab esteetilist teavet esindava kategooria alla liigitada teosed, millel on selgesti näha raamatute sisustuselemendina kasutamise motiiv. Tihti on tegemist olustikumaalide ja -graafikatöödega, kus kujutatud interjöörivaates on näha suuri raamaturiiuleid, mõnel juhul lausa raamatukogusid. Ka Anatoli Kantori kohaselt annavad asjad ning esemed inimese kodu atmosfääris palju informatsiooni.

Raamatute kui esteetilist funktsiooni kandvate objektide näideteks on EKM kogudes leiduvad Linda Kits-Mägi olustikuteosed „Interjäär“ (vt Joonis 8) ning „Keskustelu“ (vt Joonis 9), mis annavad hea ülevaate maalidel kujutatud inimeste olemusest ning väärtushinnangutest.

1957. aastal valminud maalil „Interjäär“ on kujutatud valgusküllane avatud aknaga ruum koos kahe naise ja lastega. Tuba on rõõmus ja avar, keset ruumi on näha suur tiibklaver, toa seinu kaunistavad kunstiteosed, akna juures on näha gloobus, mille taga raamaturiiulil on raadio, raamaturiiul on täis raamatuid. Loetletud detailid kirjeldavad värvikalt inimesi, kes selle ruumi on kujundanud. Esemete põhjal saab oletada nende väärtushinnanguid ning olemust - nad on kunstist ning kultuurist lugupidavad inimesed, kes väärtustavad teadmisi ning enesearengut (raamatud ja gloobus) ja arendavad kultuurihuvi ka lastes.

Joonis 8. Linda Kits-Mägi „Interjäär“ (EKM digitaalkogu)

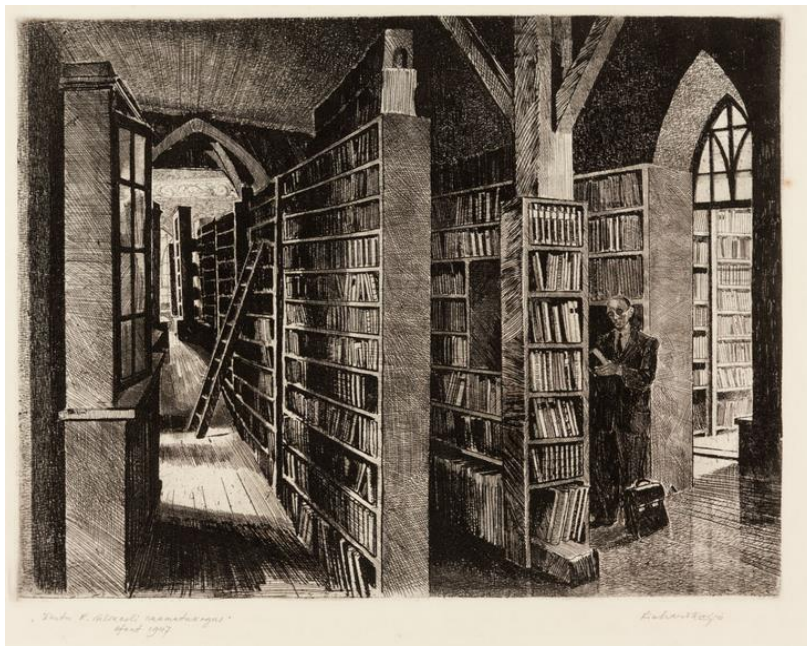
Kits-Mäe teine teos „Keskustelu“ aastast 1963 kujutab kahte meest laua taga millegi üle arutlemas. Meeste taustal on suur raamaturiil, mis moodustab pea kogu maalil kujutatava tausta. Raamatuid täis riiul töötab siin ruumikujunduselemendina, mis ühtlasi tekitab vaatajas tunde teostel kujutatud isikutest kui intellektuaalsetest ning erudeeritud inimestest.

Joonis 9. Linda Kits-Mägi „Keskustelu“ (EKM digitaalkogu)

Sarnaste töödena saab välja tuua Gustav Raua 1959. a „Leopold Hansen“ (vt Lisa 1, teos nr 71) ning Nikolai Triigi teose „Andrejev ja Peet“ (vt Lisa 1, teos nr 89), millel kaks Vabaduse Risti kavaleri - Konstantin Andrejev ning August Peet on portreeritud raamaturiiuli kui sisustuselemendi taustal.

Ruumikujunduslikus funktsioonis esinevad raamatud ka EKM kogusse kuuluval 1947. aastal valminud Richard Kaljo graafilisel tööl „Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu“ (vt Joonis 10).

Joonis 10. Richard Kaljo graafika „Tartu Riikliku Ülikooli Raamatukogu“ (MuIS)

Teosel on kujutatud Tartu Ülikooli raamatukogu, mille pikad ja kõrged raamatuid täis riiulid annavad ettekujutuse selles varamus talletatud teadmistest. Analoogset konteksti esitab Charlotte Margarethe Elisabeth von Gavel 1894. aastal valminud maalil „Nurk arhiivis“ (vt Lisa 1, teos nr 5), mille on samuti näha ruumi sisustavad raamaturiiulid. Raamaturiiuleid ruumikujundusliku elemendina on kujutanud näiteks ka Valerian Loik maalil „Ateljee nurk“ (1937, vt Lisa 1, teos nr 37), Klara Zeiler maalil „Interjöö“ (vt Lisa 1, teos nr 84) ning Jüri Arrak graafilisel lehel „Tuba pildiga“ (1971, vt Lisa 1, teos nr 152). Raamatuid kui esteetilist funktsiooni kandvaid objekte võib täheldada ka andmekogu teoste nr 20, 40, 67 ja 90 puhul.

3.2.2. Raamatud kui sümbolset tähendust kandvad objektid kunstiteostes

Sümbolne funktsiooni puhul talitlevad artefaktid (raamatud) teatud määrgina. Siia alla paigutuvad andmekogu vaikelulised teosed. Raamat on üks tüüpilistest esemetest, mida vaikelutöodes tihti jäädvustatakse. Raamatu kaudu on läbi erinevate kompositsioonide püütud edasi anda mingit kindlasisulist tähendust (näiteks vanitas-tüüpi natüürmordid). Samas ei pruugi kõik natüürmordid alati märgilist tähendust omada, olles lihtsalt sobivaks kompositsioonelemendiks.

Natüürmortide žanris leidub andmekogus palju töid, kus raamatut on kujutatud koos mitmete teiste esemetega. Suuresti domineerivad teosed, kus on kujutatud lilleseadeid koos puuviljade ning pudelitega. Kristjan Tederi 1938. aasta natüürmort „Lilled akna ees“ (vt Joonis 11) on hea näide andmekogus kajastuvatest vaikelulistest töödest. Kunstnik on maalil kujutanud vaasi krüsanteemidega, lauale on asetatud õunad ning

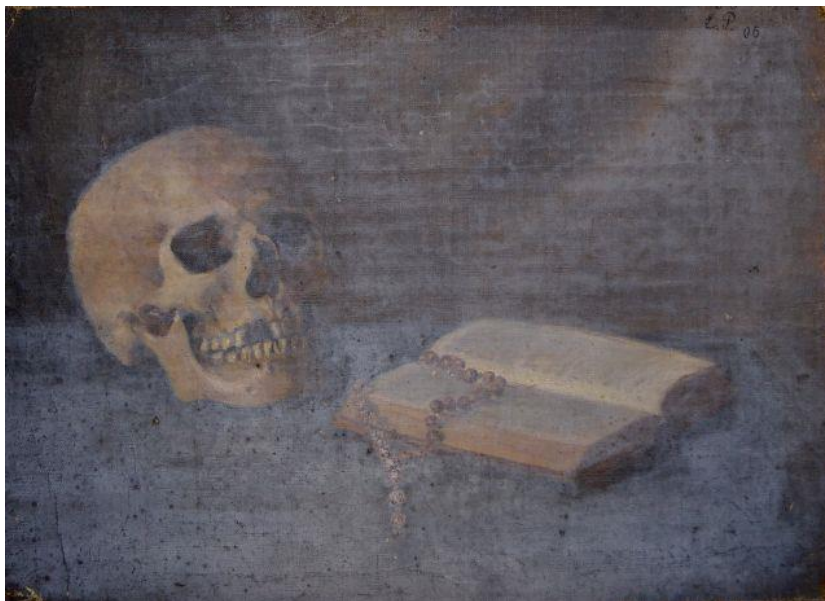

Joonis 11. Kristjan Teder „Lilled akna ees“ (MuS)

üks raamat. Selline kompositsioon, nagu ka paljudel teistel andmekogu natüürmortidel, on küllaltki tavaline ning traditsiooniline, mis kunstnik on lavastuslikult ette seadnud. Sarnaste töödena saab märkida Nikolai Guli maali „Natüürmort“ (1974, vt Lisa 1, teos nr 9), Eduard Kutsari maali „Valged roosid (1946, vt Lisa 1, teos nr 28) või Anna Laigo-Lukatsi maali „Natüürmort kaktusega“ (1933, vt Lisa 1, teos nr 33). Raamat on inimese igapäevaelu orgaaniline, loomulik osa ning

nagu vajame igapäevast toitu, nii vajame ka vaimutoitu, mida sümboliseerib raamat, kui ka ilu enda ümber, mida sümboliseerivad lilled.

TLMi kogusse kuuluv natüürmort esindab aga kunstiteose tüüpi, millel raamatu kujutamine on kohustuslik element ning see omab kindlat sõnumit ning tähendust (vt Joonis 12). Edith Petersoni „Natüürmort surnupealuu, palvehelmeste ning raamatuga“ (1906) on vanitas-tüüpi vaikelu, kus raamat sümboliseerib inimese maist elu (naudinguid), viidates tema surelikkusele. Surma kohalolust annab märku surnupealuu, vanitas-teoste teine kohustuslik element.

Joonis 12. Edith Peterson „Natüürmort surnupealuu, palvehelmeste ja raamatuga“ (MuIS)

Raamatuid kui sümboolset funktsiooni kandvaid objekte võib täheldada ka andmekogu vaikeluliste teoste nr 6, 8, 16, 24, 29, 43, 46-51, 86, 95, 155, 162, 172 ja 180 puhul.

3.2.3. Raamatud kui kommunikatiivset ja väärtuselist tähendust kandvad objektid kunstiteostes

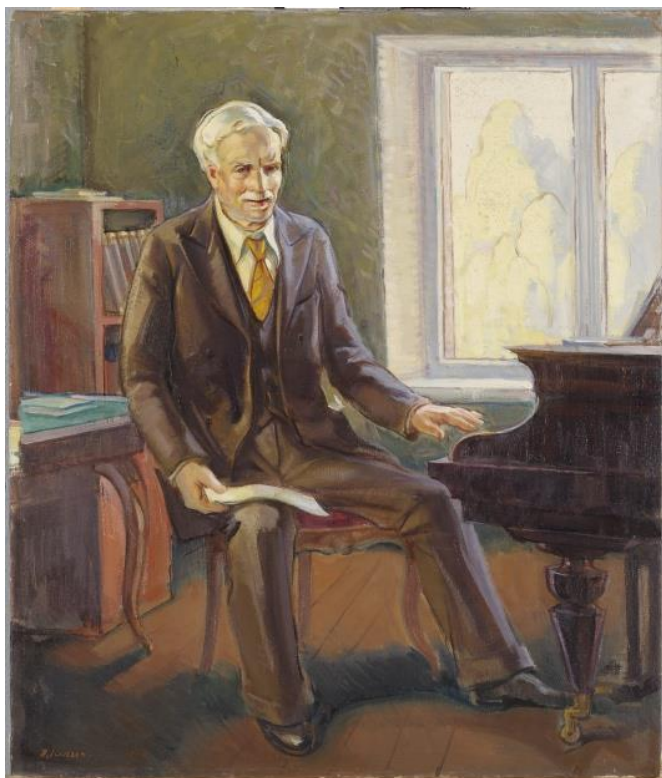
Kommunikatiivne funktsioon kätkeb endast teadmiste ning ideede vahendamist. Raamatute kujutamist silmas pidades saab nende kommunikatiivset ning väärtuselist funktsiooni kunstiteostes vaadelda koos - kunstiteoste puhul antakse edasi teisel kujutatava isiksust ning tema suhet raamatutega: raamat on nii teadmiste näitaja kui

selle omaniku staatust ja prestiiži esindavas rollis. Raamatud viitavad isiku haritusele, huvidele, tema elukutsele/ametile või ka rikkusele. Andmekogu töödest saab enamiku portreetaiestest lugeda raamatu kommunikatiivsete ja väärtuseliste tähenduste alla.

Ka Anatoli Kantor märgib maalikunstis sümboolseid tunnuseid, mis osutavad inimese seisusele ning ametile.

Siinkohal tõusevad andmekogust hästi esile mõned EKM ning TÜKM portreemaalid, kus ameti ning seisuse edasiandmiseks on isikut kujutatud lugemas, raamatut käes hoidmas või on portree taustaks raamaturiiul. EKM kogusse kuuluval August Janseni maalil „Helilooja Aleksander Lätte portree“ (vt Joonis 13) on kujutatud heliloojat, kes istub klaveri taga, süles tõenäoliselt noodilehed ning tagaplaanil raamaturiiul. Maalil kujutatud klaver seostab kujutatava isiku tema tegevusalaga, ta võib olla helilooja või pianist. Raamaturiiuli taustale lisamisega on kunstnik rõhutanud portreeteritava intellektuaalsust, haritust ning prestiiži.

TÜKM kogus asuv Ksenja Võšpolskaja maal „Tartu ülikooli rektori Arnold Koobi portree“ (vt Joonis 14) kujutab ülikooli rektorit oma töölaua taga ametitoimetusi tegemas. Tema ümber laual ning tagaplaanil aknalaual on näha mitmeid raamatuid, mis annavad edasi ettekujutust raamatust kui teadmiste kandjast ja vahendajast ning õpetlase igapäevastest kaaslastest. Raamatute kujutamise on püütud rõhutada teadmisi, tarkust ning vaimsust.

Joonis 13. August Jansen „Helilooja Aleksander Lätte portree“ (MuIS)

Joonis 14. Ksenja Võšpolskaja „Tartu ülikooli rektori Arnold Koobi portree“ (MuIS)

Väga selgesti annab teosel kujutatud inimese elukutset edasi DrKM kogus olev Lüüdia Vallimäe-Marki 1961. aasta taies „Kreutzwald Kalevipoega kirjutamas“ (vt Joonis 15). Maalil on näha kirjanikku laua taga istumas, käes kirjutussulg ning tema ees laual valged paberid. Maali vaadates on aimatav, et kirjanik on loometegevuses. Väike raamatute virn, mis asetseb lauanurgas, võib viidata kirjaniku eelmistele töödele või võib olla kunstniku poolt asetatud sinna ka kui viide teadmiste ning tarkuse allikale.

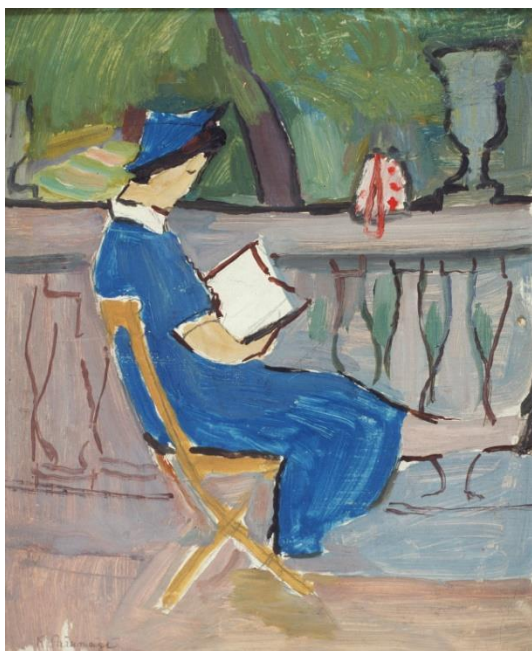
Joonis 15. Lüüdia Vallimäe-Mark „Kreutzwald Kalevipoega kirjutamas“ (MuIS)

Kommunikatiivne on Ellen Polli maal „Tartu III Keskkooli abiturient - eesrindlik õpilane Hilla Jaakson“ (1951, vt Joonis 16). Portreeteritav seisab koolitahvli ees, olles lahendamas matemaatikaülesannet. Raamat neiu käes kommu­ni­keerib vaatajale raamatut kui teadmiste kandja ja vahendaja tähtsat rolli õpingutes.

Joonis 16. Ellen Polli „Tartu III Keskkooli abiturient-eesrindlik õpilane Hilla Jaakson“ (MuIS)

Väärtuseline funktsioon võib edasi anda ka portreeritava isiku lugemisharjumusi ning -kirge näidates armastust raamatute ja lugemise vastu (vt Joonis 17).

Joonis 17. Karl Pärsimägi „Lugeja“ (MuIS)

Kommunikatiivne ning väärtuseline funktsioon on tuntav andmekogu suurel osal teostest: nr 2-4, 10, 11, 13-15, 17-19, 21, 22, 26, 27, 30-32, 34-36, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 52-56, 58, 59, 62, 63, 65, 66, 68-72, 76-80, 83, 85, 87-89, 91-94, 98-103, 107, 108, 124-128, 153, 154, 157, 158, 160, 161, 163-165, 167-171, 173-176, 178, 179, 181.

3.2.4. Raamatud kui metafüüsilist tähendust kandvad objektid kunstiteostes

Metafüüsiline funktsioon viitab suhetele üleloomuliku maailmaga. Siia alla paigutuvad tööd, millel on kujutatud religioosseid stseene ning isikuid. Andmekogu religioosse sisuga teosed on enamasti seotud altarimaalingute ja -skulptuuridega.

Altarimaalingutest tuntuim on EKM Niguliste kogus asuv Hermen Rode 1478. aastal leitud retaabel, mille suletud olekus on altari ustel näha kahte pühakut kandmas neile omaseid esemeid, sealhulgas ka raamatuid. Kahel uksele on kujutatud kokku kuut pühakut, kellest raamatut hoiavad käes Püha Clairvaux (vt Joonis 18) ning Püha Benetictus (vt Lisa 1, teos nr 74).

Joonis 18. Hermen Rode „Püha Clairvaux, Püha Gregorius, Püha Hieronymos“ (EKM digitaalkogu)

Lisaks Rode peaaltarile on raamatuid käes hoidvaid pühakuid kujutatud ka Michael Sittowi 1517-18. a valminud Niguliste Antoniuse altaril (Jaakobus Vanem (vt Lisa 1, teos nr 81) ning Püha Antonius Suur (vt Lisa 1, teos nr 82)) ning Brügge Püha Lucia legendi meistri töökojas 15.sajandil valminud Mustpeade Vennaskonna Maarja altari

retaablil (Neitsi Maarja (vt Lisa 1, teos nr 104) Püha Franciscus (vt Lisa 1, teos nr105) ning Püha Gertrud (vt Lisa 1, teos nr 106).

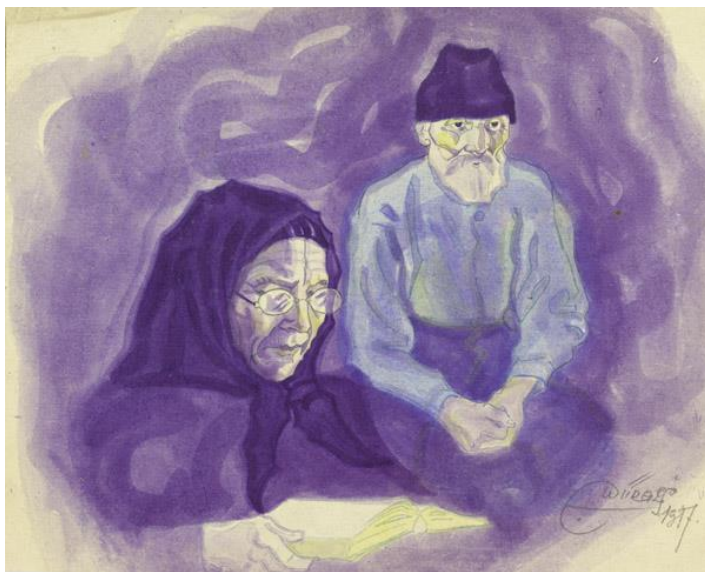
Hermen Rode 1478. a retaablil leidub 14 pühaku puuskulptuuri, keda on kujutatud raamatuga (vt Joonis 19, näide Rode kappaltari skulptuurist „Püha Apollonia“). Samast sajandist, 1450. aastast, pärineb ka Kaarma kiriku kaheksa puuskulptuuri, mis samuti kujutavad erinevaid apostleid raamatutega (vt Lisa 1, teos nr 132).

Religioosete tööde puhul on selgelt ülekaalus skulptuurikategooria teosed. Kogu andmekogu 44-st skulptuurist on kõigest seitse (15%) ilmaliku sisuga kunstiteosed, samas kui ülejäänud osa moodustavad religioosse temaatikaga taiesed. Raamat tähendab neis teostes jumalasõna materiaalsel kujul ning sümboliseerib pühakuid kui jumalasõna kandjaid. Ka keskaja pühakukultusel võis olla oma roll selles, et nii paljusid pühakuid raamatutega kujutati.

Joonis 19. Hermen Rode „Püha Apollonia“
(Niguliste kiriku peaaltar)

Metafüüsilise funktsiooni alla liigituvaid teoseid leidub vähesel määral ka väljaspool kirikukunsti. EKM kogus olev Eduard Wiiralti graafiline leht „Pühakirja lugemas“ (1917, vt Joonis 20) kujutab piibli lugemist, kuid pole seotud kiriku kui jumalakojaga. Teosel on kujutatud kahte vanainimest, kellest esiplaanil olev naine loeb raamatut (töö pealkirja järgi piiblit), tagaplaanil istuv mees aga justkui kuulaks naise ettelõetavat teksti. Märkimist väärib ka Johannes Greenbergi maal „Punane raamat. Lootus“ (1938, vt Lisa 1, teos nr 7) ning Priit Pajosti „Hauarüvetajad“ (2000, vt Lisa 1, teos nr 60), mis oma surma- ja üleloomuliku temaatikaga metafüüsilise funktsiooni alla liigituvad.

Joonis 20. Eduard Wiiralt „Pühakirja lugemas“ (MuIS)

Erinevaid tõlgendusvõimalusi pakub Reti Saksa graafiline leht „Sõnum“ (1988, vt Joonis 21), milles kunstnik on kujutanud taevasse lendama väikese lapse (ingli?), kes suundub kahe lapse poole, kellest üks on süvenenud

Joonis 21. Reti Saks „Sõnum“ (MuIS)

raamatusse ning teine kannab seda käes. Kui lendav laps viitakski religioonis tavapärasele inglile, siis raamatutega laste kaudu edastatav sõnum jääb iga vaataja enda tõlgendada.

Religioosse sisuga teostes on kujutatud isik tihti äratuntav tänu temale omistatud atribuudile. J. Tresidderi kohaselt on pühakute üheks tunnusesemeks raamat, mida nad hoiavad käes või kannavad endaga kaasas. M. Lodwick, R. Giorgi ja M. Battistini kunstisümboleid lahtiseletavad trükiteosed andsid ülevaate enim kujutatud apostlitest/pühakutest, kelle juures võib kohata raamatut. Andmekogus õnnestus tuvastada järgmised ristiusuga seotud isikud:

- Apostel Apollonia (teos nr 118)
- Apostel Bartolomeus (teos nr 111)
- Apostel Filippus (teos nr 115)
- Apostel Juudas Tadeus (teos nr 117)
- Apostel Matteus (teos nr 110)
- Apostel/Püha Paulus (x4) (teos nr 114, 140)
- Apostel/Püha Peetrus (x7) (teos nr 113, 131, 141, 143-145, 147)
- Apostel Siimon (teos nr 116)
- Apostel Toomas (teos nr 112)
- Evangelist Johannes (x3) (teos nr 57, 119, 130)

- Neitsi Maarja (x3) (teos nr 104, 109, 120)
- piiskop Albert (teos nr 129)
- Püha Antonius Suur (teos nr 82)
- Püha Benedictus (teos nr 74)
- Püha Birgitta (teos nr 122)
- Püha Clairvaux (teos nr 73)
- Püha Franciscus Assis`ist (teos nr 105)
- Püha Gertrud Nivelles`ist (teos nr 106)
- Püha Jookob Noorem (teos nr 148)
- Püha Jaakobus Vanem (teos nr 81)
- Püha Laurentius (teos nr 121)
- Püha Nikolaus (teos nr 75)
- Püha Olav (teos nr 139)

Metafüüsilise funktsiooni alla koondusid lisaks nimetatule veel järgmised religioosse sisu või üleloomulikku maailma kujutavad kunsteosed: nr 75, 109-117, 119-123, 129-131, 133-150, 159.

3.3. UURINGU TULEMUSTE VÕRDLUS TEOREETILISTE SEISUKOHTADEGA

Alapeatükis võrreldakse raamatuid kujutavate kunsteoste tähendusliku analüüsi tulemusi Peter van Menschi ja Kurmo Konsa käsitlustega artefaktide informatsioonitasemete mitmetasandilistest mudelitest. Samuti võrreldakse Eesti kunsteostes leiduvate raamatumotiividega ristiusu pühakute esinemist kunsteostes uurimuskirjanduses käsitletud traditsiooniliselt raamatuga kujutatud pühakute nimekirjaga.

Empiirilise uuringu aluseks koostatud andmekogu „Raamatu kujutamine Eesti kunsteostes“ moodustus 181 kunsteosest. Sellega kaardistati hetkel erinevatest avalikest allikatest kättesaadavad tööd, millel võis tuvastada raamatu kujutist. Andmekogu statistilisest analüüsist nähtus, et kõige rohkem esines raamatumotiiviga

teoseid maalikategoorias - 106, samas skulptuuris esines selliseid teoseid üle kahe korra ja graafikas üle kolme korra vähem, vastavalt 44 ja 31 tööd.

Analüüsi tulemusena saadud arvulisi näitajaid ei saa võtta lõplikena ega nende põhjal teha suuri üldistusi, kuivõrd muuseumide infosüsteemi MuIS sisestatakse museaalide kirjeldusi ning piltkujutisi pidevalt juurde ning arvulised näitajad võivad seetõttu juba lähematel aastatel muutuda. Samuti ei ole praeguseks veel kõik muuseumid infosüsteemiga ühinenud. Tõenäoline on, et maali kategoorias jääb selliste teoste hulk siiski teistest kategooriatest suuremaks.

Teoste valmimise ajaperioodide analüüsist selgus, et kunstiteoste suurem kontsentratsioon maali ning graafika kategoorias langes 20. sajandile. Skulptuuride puhul pärines enamus andmekogus olevatest taiestest aga 15. sajandist, mis võib olla seletatav just hiliskeskajal haripunktis olnud pühakute kultusega. Kaasaegses skulptuuris raamatu motiivi praktiliselt ei esine.

Võttes Peter van Menschi artiklis „Towards a Methodology of Museology“ esitatud artefaktide nelja informatsioonitasandi mudeli ning Kurmo Konsa artefakti infostruktuuri kolmetasandilise mudeli käesoleva uurimistöo andmekogu kunstiteoste analüüsi aluseks, saab kõik andmekogu teosed kategoriseerida vastavalt Menschi ja Konsa esitatud artefakti funktsionaalse teabe määratlustele. Selle põhjal saab vaadelda nii kunstiteost kui terviklikku artefakti kui ka teoses kujutatud raamatu rolli. Raamat kui artefakt võib omada erinevaid funktsioone, samas võivad mitmed funktsioonid esineda ka korraga. Menschi funktsionaalse teabe määratluse järgi saab iseloomustada raamatute kujutamise motiive ning tähendust Eesti kunstiteostes. Antud määratluse kohaselt esineb andmekogu käigus kogutud raamatuid kujutavatel Eesti kunstiteostel erinevaid funktsioone, mida võib mitmeti ja erinevalt interpreteerida. Analüüsi tulemuste põhjal nähtub, et andmekogu kunstiteosed kannavad kõiki Menschi defineeritud funktsionaalse teabe tähendusi. Nii leiab andmekogus taieseid, mis sisaldavad esteetilist funktsiooni, andes edasi raamatute kui kunstiteostena kasutamise tähenduslikkust. Raamatud kunstiteostes võivad tähistada ka mingi teadmise või märgi edasiandmist (sümboolne funktsioon) või olla vahendajaks teadmiste ning ideede edasiandmisel (kommunikatiivne funktsioon). Koostatud andmekogu teostel esines suurel osal töödel väärtuseline funktsioon, mis kunstiteostel raamatu kujutamise võib väljendada staatust, rikkust ning haritust ja prestiiži. Palju leidis ka metafüüsilist funktsiooni kandvaid taieseid, mis suures osas, moodustades

religioosse sisuga töödest, kannavad endas üleloomuliku maailmaga suhestumise tähendust.

Tähendusliku analüüsi puhul oli probleemiks autori kogenematus kunstiteadusliku analüüsi tegemisel, mis suurendas subjektiivse tõlgenduse osa funktsionaalsete omaduste eri tüüpide määramisel. Autori arvates on kunstiteoste analüüsil alati subjektiivne aspekt olemas.

Marcus Lodwicki, Rosa Giorgi ja Matilde Battistini teoste põhjal koostati teoreetilises osas nimekiri traditsiooniliselt raamatuga kujutatud ristiusu pühakutest. Andmekogus „Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes“ registreeritud teostes on nimekirjas esinevaid pühakuid mõnevõrra vähem. Teoreetilises osas välja toodud 37 ristiusu pühakust õnnestus andmekogus tuvastada 23 piiblitegelast : Apollonia, Bartolomeus, Filippus, Juudas Tadeus, Matteus, Paulus, Peetrus, Siimon, Toomas, Evangelist Johannes, Neitsi Maarja, piiskop Albert, pühakud: Antonius Suur, Benedictus, Birgitta, Clairvaux, Franciscus Assis`ist, Gertrud Nivelles`ist, Jookob Noorem, Jaakobus Vanem, Laurentius, Nikolaus ja Olav.

KOKKUVÕTE

Raamatut on alati peetud informatsiooni vahendajaks ning edasiandjaks. See on kommunikatiivne vahend, millest otsitakse teadmisi ning tarkust. Interdistsiplinaarse teadusvaldkonnana on raamatuteaduses keskseks lähenemiseks olnud raamatu eluringi jälgimine eeskätt tema valmistamise- ja leviprotsessist lähtuvalt.

Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada Eesti kujutava kunsti teoseid, millel on kujutatud raamatut või raamatute kooslust, ning iseloomustada tähendusi, mida raamat kunstiteoses jäädvustatuna kannab või kanda võiks.

Raamatuid leidub kõikjal meie ümber ning seda nii elu- kui töökeskkonnas. Kodukeskkonda koondatakse tihti teosed, mis on inimesele südamelähedased ning huvipakkuvad. Raamaturiiulitelt võib leida väga erinevaid trükiseid, nii ilukirjandus-, teatme- kui ka kunsti- ja pildiraamatuid. Ükskõik milliseid raamatuid inimene omab (loeb), annab see isikust teatud kuvandi, peegeldades tema sisemist mina ning huvisid ja maailmavaadet.

Samuti nagu paljud asjad inimese kodu atmosfääris on tähenduslikud, omavad esemed teatud tähendust ka kunstiteostes, millel nad on jäädvustatud. Raamatu kujutamine kunstis on teema, mida raamatuteaduslikud uurimused siiani on väga vähe käsitlenud. Kujutavas kunstis leidub aga palju töid, kus on näha raamatute kujutamise motiivi. Tihti ei pane vaataja kunstiteose taustal kujutatud esemeid täheleegi ning nende tähendus jääb neile märkamatuks. Tihti on aga kunstnik oma taiesesse asetanud esemed, mis kannavad endas teatud mõtet ning aitavad teosel kujutatut edasi anda.

Hollandi museoloogi Peter van Menschi artefaktides sisalduva informatsiooni mitmetasandilise mudeli põhjal võib raamat kui artefakt kanda erinevaid funktsionaalse teabe omadusi. Raamatu kujutamine teoses võib kätkeda kommunikatiivset funktsiooni, mis vahendab mingeid teadmisi ning ideid. Sellel võib olla ka esteetiline funktsioon, kus raamat mingis keskkonnas esineb ise kunstiteosena, olles näiteks ruumikujunduse üks element. Raamat võib omada sümboolset funktsiooni, mille puhul raamat kui objekt talitleb teatud märgi või tekstina.

Väärtuselise funktsiooniga omistatakse raamatu omanikule prestiiži, kõrget staatust, haritust ning rikkust. Metafüüsilisest funktsioonist lähtuvalt viitab raamatu kui artefakti kujutamine religioonile ning suhetele üleloomuliku maailmaga.

Magistritöö raames koostati andmekogu, mis koondab erinevatest avalikest allikatest kättesaadavad Eesti kujutava kunsti teosed (maal, skulptuur, graafika), millel on näha raamatu või raamatute koosluse kujutamist. Kokku registreeriti andmekogus 181 teost. Andmekogu loomisega kaardistati Eesti sellealased kunstiteosed. Kõige rohkem oli raamatumotiiviga teoseid maalikunstis -106. Vastavate graafikateoste arv andmekogus oli 44, raamatuid oli kujutatud ka 31 skulptuuril. Kõige rohkem taieseid sisaldasid Eesti Kunstimuuseumi nelja filiaali kogud - kokku 116. Eraldi vaadeldi EKM-i Niguliste Kunstimuuseumi kogu, milles leidis 26 raamatu kujutisega kunstiteost. 11 teost kuulus Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi kogudesse. Kunstiteoste valmimise ajaperioodide analüüsil selgus, et suurem osa maali ja graafikatöid, kokku 111 olid valminud 20. sajandil. Samas enamik skulptuure pärines 15. sajandist ning olid religioosse kunsti valdkonnast.

Raamatuid kujutavate teoste tähenduslikus analüüsis uuriti, millist informatsiooni raamatute teostel kujutamine võiks vaatajale edastada. Analüüsil lähtuti Menschi mudelist, mis eristab artefaktide erinevad informatsioonitasandid. Analüüsil tugineti funktsionaalse teabe tasandile.

Analüüsi käigus püüti leida iga teose funktsioon vastavalt selles sisalduvale funktsionaalse teabe liigile. Kunstiteoste sellisel määratlemisel aitas kaasa säilitusteadlase Kurmo Konsa käsitus artefaktidest kui kommunikatiivsetest objektidest, mille funktsioon on informatsiooni jäädvustamine ning vahendamine. Enim kunstiteoseid liigitus kommunikatiivset ja väärtuselist funktsiooni kandvate teoste hulka. Samas tuleb tõdeda, et tähenduslik analüüs sõltub suurel määral uurija subjektiivsetest arusaamadest ning mitmeid kunstiteoseid on võimalik vaadelda mitme erineva funktsiooni kandjatena.

Magistritöös püstitatud uurimusküsimused said vastatud. Uurimustöö tulemusel valminud andmekogu on heaks aluseks edasistele samalaadsetele raamatualastele uurimustele. Kuna muuseumid avalikustavad ning täiendavad pidevalt oma digitaalkogusid, on aja möödudes võimalik koostada täiendatud andmekogu. Samuti

on võimalik uurimust täiendada era- ning erinevates kirikukogude kasutuses olevate kunstiteoste uurimise näol.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Adams, T. & Barker, N. (1993). A New Model for the Study of the Book. Barker, N. (Ed.). *A Potentie of Life: Books in Society* (lk. 5-43). London: The British Library.
- Battistini, M. (2005). *Symbols and allegories in art*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- Bruce-Mitford, M. (2009). *Märgid ja sümbolid*. Tallinn: Varrak.
- Buchland, M. K. (1991). Information as Thing. *Journal of the American Society for Information Science*. 1991, 42(5), 351-360. <http://skat.ihmc.us/rid=1KR7VC4CQ-SLX5RG-5T39/BUCKLAND%281991%29-informationasthing.pdf>
- Carr-Gomm, S. (1995). *Kunstisümbolid*. Tallinna: Ilo.
- Darnton, R. (2002). What Is the History of Books? In Finkelstein, D. & McCleery, A. (Eds.). *The Book History Reader* (p. 9-26). London and New York: Routledge.
- Eesti Kunstimuuseum. (S.d.). *Digitaalkogu* <http://digikogu.ekm.ee/ekm/search/oid-1226/?searchtype=simple&searchtext=ellen%20polli&offset=1> (28.03.2016)
- Giorgi, R. (2003). *Saints in Art*. Los Angeles: J. Paul Getty Museum.
- Kantor, A. (1988). *Objekt ja keskkond maalikunstis*. Tallinn: Kunst.
- Kazerouni, G. (S.d.). The Moneylender and his Wife. Louvre. *Collection & Louvre Palace*. <http://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/moneylender-and-his-wife> (18.03.2016)
- Konsa, K. (2008). Ajalugu ja informatsioonilised artefaktid – säilitamise aspekt. *Ajalooline Ajakiri*, 2008, 3 (125), 185-194. <https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/335/330>
- Konsa, K. (2003). *Eestikeelsete trükiste seisundi uuring*. Tallinn, TPÜ kirjastus.
- Konsa, K. & Reimo, T. (2014). Books as Informational Artefacts. *Ajalooline Ajakiri*, 2014, 1 (147), 3-20. <http://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/view/AA.2014.1.01>

Kurisoo, M. (2015). *Rode altar. Tallinna Niguliste kiriku peaaltari rentaabel*. Tallinn: Eesti Kustimuseum: Niguliste muuseum.

Lodwick, M. (2002). *Kunstisaali kaaslane. Abiks Lääne kunsti mõistmisel*. Tallinn: Sinisukk.

Loodus, R. (1982). *Eesti raamatukunsti teke ja areng*. Tallinn: Eesti Raamat.

Lotman, J. (1990). *Kunstisemiootika: tekst-kirjandus-kultuur*. Tallinn: Olion.

McKenzie, D. F. (2002). The Book as an Expressive Form. Finkelstein, D. & McCleery, A. (Eds.). *The Book History Reader* (p. 27-38). London and New York: Routledge.

Mensch, P. van. (1992). **Significance. The functional identity of artefacts.** Mensch, P. *Towards a methodology of Museology*. PhD Thesis. Zagreb: University of Zagreb.

http://www.muuseum.ee/et/erialane_areng/museoloogiaalane_ki/ingliskeelne_kirjand/p_van_mensch_towar/mensch16

Mensch, P. van. (1994). Towards a methodology of Museology. *ICOFOM Study Series*, 23 : Schärer, M. R. (Ed.). Symposium Object – Document? Beijing, China September 1994, 59-69.

[http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icofom/pdf/ISS%2023%20\(1994\).pdf](http://network.icom.museum/fileadmin/user_upload/minisites/icofom/pdf/ISS%2023%20(1994).pdf)

Мигонь, К. (1991). *Наука о книге*. Москва: Книга

Muuseumide infosüsteem MuIS (Kultuuriministeerium) <http://www.kul.ee/et/uhtse-infosusteemi-voimalused-ja-eesmark> (27.03.2016)

Pearce, S. M. (1986). Thinking about Things. *Museums Journal*. 1986, 85(4), 198-201.

http://lexus.ischool.utexas.edu/Winget_Megan/2010/Fall/INF381/Readings/Pearce_ThinkingAboutThings.pdf

Pearson, D. (2008). *Books as History: the importance of books beyond their text*. New Castle, Delaware and London: Oak Knoll Press.

Pihlak, E. (1982). *Eesti maal*. Tallinn: Kunst.

Raam, V. (1976). *Gooti puuskulptuur Eestis*. Tallinn: Kunst.

Reimo, T. (2001). *Raamatukultuur Tallinnas 18. sajandi teisel poolel*. Tallinn, TPÜ kirjastus.

Rode altar lähivaates. (2013-2016). Niguliste Muuseum.

<http://rode.wiseman.ee/static/rode/> (08.04.2016)

Stukenbrock, C. & Töpfer, B. (1999). *1000 Masterpieces of European Painting. From 1300 to 1850*. London: Könemann.

Tresidder, J. (2002). *Sümbolid: illustreeritud teejuht kujundite, ikoonide ja embleemide maailma*. Tallinn: Ilo Print.

LISAD

**Lisa 1. Andmekogu Raamatu kujutamine Eesti kunstiteostes
(irdlisana mälupulgal)**